

Muzeji religijskih zajednica

Matošević, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:581467>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti
Katedra za Muzeologiju

MUZEJI RELIGIJSKIH ZAJEDNICA: NA PRIMJERU
MUSEUM OF SACRED ART U BELGIJI

Diplomski rad

Studentica: Maja Matošević
Mentorica: dr. sc. Žarka Vujić – redoviti profesor

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. POVEZANOST MUZEJA I RELIGIJSKIH INSTITUCIJA	7
2.1. Muzeji i religijske institucije kao mjesta sabiranja baštine	7
2.2. Muzeji i religijske institucije kao mjesta hodočašća i duhovnog uzdizanja.....	9
3. MUZEJI I RELIGIJA; MUZEALIZACIJA RELIGIJE.....	13
3.1. Opći ili specijalizirani tip muzeja sa sakralnom zbirkom.....	13
3.2. Sakralna mjesta u funkciji prezentiranja baštine	16
4. MUZEJI RELIGIJSKIH ZAJEDNICA	17
5. MUSEUM OF SACRED ART	20
5.1. Povijest dvorca koji čini glavnu zgradu kompleksa	21
5.2. Začeci umjetnosti ISKCON-a.....	23
5.3. Osnutak muzeja i ciljevi	28
5.4. Zbirka i izložbeni prostor	30
5.5. MOSA kao dio Radhadesha	36
5.6. Projekt Forms of Devotion	37
6. MUZEJI RELIGIJSKIH ZAJEDNICA U HRVATSKOJ; MDC I REGISTAR MUZEJA, ZBIRKI I RIZNICA U VLASNIŠTVU VJERSKIH ZAJEDNICA	40
6.1. Izazovi prilikom rukovođenja sakralnom zbirkom u vjerskim institucijama	41
6.2. Osvrt na stanje sakralne baštine prema rezultatima registra.....	43
7. RIZNICA ZAGREBAČKE KATEDRALE	46
7.1. Povijest i smještaj Riznice u okviru Zagrebačke katedrale	47
7.2. Značaj Riznice i rizničke zbirke	49
7.3. Kako to izgleda danas?	51
7.4. Kratki prikaz Franjevačke galerije Široki Brijeg.....	52
8. ŽIDOVSKI MUZEJ U ZAGREBU	54
8.1. Kratki pregled povijesti Židova u Zagrebu.....	54
8.2. Kulturni doprinos židovske zajednice Zagrebu	55
8.3. <i>Judaica</i>	56
8.4. Zbirka Židovskog muzeja.....	57
8.5. Izložba i stalni postav	58
8.6. Krug života i pravednosti predstavljen putem izložbe	58

8.7.	Knjižnica i arhiv	60
8.8.	Židovski muzeji općenito	61
9.	MUZEJ SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE EPARHIJE ZAGREBAČKO-LJUBLJANSKE U ZAGREBU.....	62
9.1.	Kratki pregled pravoslavne kulturno-povijesne baštine u Hrvatskoj	63
9.2.	Povijest muzeja i zbirke.....	63
9.3.	Muzej i njegova uloga danas	65
10.	ZAKLJUČAK.....	68
11.	LITERATURA	71
12.	SAŽETAK.....	79
13.	SUMMARY.....	80

1. UVOD

Što su muzeji religijskih zajednica i postoji li opće prihvaćena definicija te vrste muzeja? Što je ono što razlikuje te muzeje od muzeja koji su u vlasništvu države, grada i slično? Koja je na koncu razlika između sakralne zbirke koja je u vlasništvu muzeja religijske zajednice i one u vlasništvu ostalih muzeja?

Istraživanjem i proučavanjem poslanja, vizije, ciljeva, resursa, povijesti i djelovanja ovog tipa muzeja, kroz ovaj smo rad pokušali odgovoriti na spomenuta pitanja. Kroz predstavljanje nekoliko takvih muzeja nastojali smo prikazati upravljanje baštinom spojeno s osobnim aspektom ljudskog života, odnosno religijom i duhovnošću. Religijske zajednice putem svojih zbirki i muzeja na određeni način muzealiziraju predmete koji su dio njihove svakodnevnice, s kojima su u osobnom kontaktu i koji su povezani s njihovom vjerom i načinom življenja. Baština je takvih zajednica izuzetna i izdvaja se iz cjelokupne baštine upravo svojom mistikom i povezanošću ljudi osobnije s baštinskim predmetima. Ona neopaženo prisiljava publiku da dublje zadirne u njezinu priču, koja nadilazi čak i kulturne običaje i ulazi u duhovnu sferu pojedinca.

Možemo primijetiti da kroz povezivanje osobnog i duhovnog aspekta života s muzejskim aktivnostima dobivamo zanimljiv rezultat. Umjetnost starih majstora koja krase mnoge svjetske katoličke crkve, ali i njihove zbirke svjedoče kako su Crkva kao institucija i njena zgrada ne samo u službi zadovoljavanja vjerskih potreba, nego i potreba za susretom i doživljajem umjetnosti i stvaranjem baštine općenito. Uz Katoličku crkvu postoje i mnoge druge religijske zajednice i tradicije diljem svijeta, a neke od njih imaju i svoje muzeje. Različiti muzeji također mogu posjedovati sakralne zbirke određenih zajednica, a predstavili smo i neke koji svoj rad zasnivaju na religijskom i duhovnom pitanju. U tom smo se slučaju koristili i suvremenom literaturom koja razmatra ova pitanja kao što je knjiga *Religion in Museums; Global and Multidisciplinary Perspectives* koju su izdali G.Buggeln, C. Paine i S. Brent Plate 2017. godine.

Prvotna ideja za odabir teme rada temeljena je na Muzeju posvećene umjetnosti (*Museum of Sacred Art*) koji se nalazi na području Belgije (a koji je s vremenom otvorio ogranke i u Italiji i Španjolskoj) te smo na njegovom primjeru kao studiji slučaja pokušali istražiti specijalizirani tip muzeja religijskih zajednica. Prilikom istraživanja muzeja

religijskih zajednica uvidjeli smo kako se i oni međusobno razlikuju. Jedna vrsta takvih muzeja prezentira povijesni i praktično-liturgijski aspekt svoje religije kroz razne liturgijske predmete kao i one koji imaju važan kulturni i povijesni značaj. Kao primjere takvih muzeja naveli smo Židovski muzej, baštinski rad Katoličke crkve i Pravoslavne eparhije te smo pokušali pružiti jasnu sliku funkcioniranja i upravljanja takvim muzejima. S druge strane muzeji religijskih zajednica mogu funkcionirati poput suvremenih muzeja ili galerija te izlagati umjetnost ne vežući svoj rad nužno za neki liturgijski ili ritualni predmet. MOSA je jedan od primjera takvih muzeja koji svojim radom nastoji prezentirati živuću indijsku umjetnost koja je proizašla iz različitih duhovnih tradicija.

Potaknuti željom za dubljim istraživanjem muzeja religijskih zajednica donosimo zapažanja iz prve ruke koja su stečena u navedenim muzejima i tijekom kraćeg boravka u *Museum of Sacred Art* u Belgiji.

2. POVEZANOST MUZEJA I RELIGIJSKIH INSTITUCIJA

Prilikom analiziranja vizije muzeja i vjerskih institucija te njihovog utjecaja na društvo i očuvanje baštine, možemo uvidjeti da te dvije naizgled zasebne institucije sadrže mnogo elemenata koji ih povezuju. Ako proširimo svoje istraživanje u daleku prošlost, ali čak i u onu koja se prije nekoliko stoljeća odigrala na europskom, ali i svjetskom području, pronaći ćemo mnogo primjera koji potkrepljuju navedenu tvrdnju.

Sabirući, čuvajući i izlažući religijske predmete, muzeji se uključuju u javno razumijevanje religije. Religija koja je inače dio osobnog života pojedinca u muzejima se analizira, istražuje i predstavlja široj javnosti. Na taj se način produbljuje i razumijevanje čovjeka koji je od pamtivijeka koristio neki oblik duhovnosti u svojoj svakodnevnicu. Muzeji kao takvi pružaju širu perspektivu religije i čovjeka koji tu religiju prakticira te se na taj način premošćuju kulturne i međureligijske razlike. Muzeji na taj način mogu doprinijeti i istaknuti potrebu za međureligijskim dijalogom u multikulturalnim društvima.

Zajednička karakteristika muzeja i religijskih zajednica jest da oboje igraju važnu globalnu ulogu, muzeji kao mjesta generiranja baštine, a religijske zajednice kao skup prakse i vjerovanja koji prožimaju živote pojedinaca, ali i cijele zajednice. Muzeji također odgovaraju na nove situacije koje proizlaze iz globalizacije, što uključuje i globalizaciju religije te tako dolazi do njihove međusobne suradnje.¹

2.1. Muzeji i religijske institucije kao mjesta sabiranja baštine

Prije nego li su sekularizacija i modernizacija zahvatile svijet, religija je igrala mnogo važniju ulogu u životima pojedinaca, ali i svjetovnih institucija i vlasti. Kao takva, oduvijek je sudjelovala u brizi za očuvanje baštine jer je upravo baština ta koja učvršćuje identitet, temelj određenog naroda, grupe i pojedinca.

Peter van Mensch krajem 20. stoljeća u jednoj od svojih definicija muzej objašnjava kao ustanovu koja sabire, dokumentira, čuva, izlaže i interpretira materijalna svjedočanstva i pridružene im informacije u interesu javne dobrobiti.² Ti su predmeti izvađeni iz prave realnosti i smješteni u novu, muzejsku realnost, kako bi u njoj postali dokumentima realnosti

¹ Buggeln, Paine i Plate 2017, 1

² Maroević 1993, 75

iz koje su izdvojeni.³ Svaki predmet može pričati svoju priču i priču okoline u kojoj je prije obitavao. On sam po sebi nema vrijednost već u dodiru sa zajednicom poprima značenje i tako postaje baštinom. Prikazujući kulturne predmete muzeji na taj način stvaraju kulturu. Jednako je i s relikvijama i svetim predmetima. Uporaba i svrha tih predmeta podaruju im posvećene odlike. Primjerice kršćanski običaj posvećivanja hrane na Uskršnje jutro predočava taj primjer. Kruh sam po sebi može biti jedan od mnogih koje susrećemo u svijetu koji nas okružuje, no kad se taj kruh posveti na jutarnjoj misi, on automatski poprima nove karakteristike. Taj mu čin daje simboličko, odnosno sveto značenje i izdvaja ga iz cjeline.

U pregledima povijesti muzeja, vidimo kako njihovi začeci sežu još iz antičkih vremena. Sabiranje i prikupljanje predmeta koje je društvo smatralo vrijednim očuvanja oduvijek se odvijalo u ljudskom društvu, a najviše se odnosilo na sabiranje predmeta koji su se ticali duhovnog života, u koji ulaze razni rituali, liturgijski obredi i slično. Prema tome, iako sakralne artefakte danas pronalazimo ponajviše u vjerskim institucijama, oni su svoje utočište pronašli i u muzejima. Većina muzeja koji se tiču povijesti i kulture u svojim zbirkama sadrže i predmete s vjerskim obilježjima budući da su oni također važni za povijest i kulturu određenog naroda. Uzmimo za primjer Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu koji posjeduje Zbirku sakralnog kiparstva i Zbirku devocionalija. Unutar dionice sakralne umjetnosti zasebnu cjelinu čini i *judaica*, u kojoj su predstavljeni predmeti namijenjeni židovskim liturgijskim obredima u sinagogi, ali i u kući, prilikom različitih vjerskih obreda i svetkovina. Osim ove dvije prominentne zbirke, koje se sastoje samo od sakralnih predmeta takve predmete možemo pronaći i u ostalim zbirkama. Primjerice u Zbirci tekstila nalazimo predmete koji se tiču crkvenog tekstila, a u zbirci bjelokosti reljefe sa sakralnim i mitološkim prizorima. Zbirka tiskarstva i knjigoveštva također sadrži religijske primjerke.⁴ Jednako je i s ostalim muzejima kao što su Hrvatski povijesni muzeja, Muzej grada Zagreba i slično. Ovi primjeri nam govore kako predmete iz sfere religije ili duhovnosti možemo pronaći u gotovo svim muzejima koji prezentiraju kulturna dobra. Primjeri takvih predmeta su slike, kipovi ili drugi artefakti koji opisuju neki vjerski događaj ili život nekog sveca određene tradicije. Možemo pronaći i mnogo predmeta koji su se nekoć koristili u liturgiji ili kućnoj pobožnosti. U velikoj, pak, mjeri pronalazimo i one koji se tiču vjerovanja nekih drevnih (ali i modernijih) naroda kao što su Grci, Rimljani, Egipćani, Sumerani i slično. Na taj način možemo zaključiti kako su sakralni predmeti neizostavan dio kulturne baštine određenog naroda te su oni kao takvi zanimljivi i veoma važni i muzejima.

³ Maroević 1993, 120

⁴ *Muzej za umjetnost i obrt* 2019

S druge strane, mogli bismo pomisliti kako nam vjerske zbirke mogu ponuditi samo predmete koji se tiču religijskih rituala, no one nam mogu pružiti i baštinu koja nadilazi opseg njihove kulturne baštine i tiče se općenito cjelokupnog kolektiva, na lokalnoj ili nacionalnoj razini te budi zanimanje u različitim područjima, bilo znanstvenim bilo svjetovnim. Arheološka zbirka i zbirka narodnih nošnji Franjevačkog samostana Gospe Sinjske u Sinju i zbirka ljekarničkih predmeta i glazbeni arhiv Samostana male braće u Dubrovniku, samo su jedni od mnogobrojnih primjera.⁵

2.2. Muzeji i religijske institucije kao mjesta hodočašća i duhovnog uzdizanja

Oduvijek je postojala neka zajednica ljudi koja se okupljala na nekom prostoru, bilo na otvorenom, kao što je slučaj raznih plemenskih zajednica, bilo u zatvorenim institucijama kao što su hramovi, crkve i slično. Jednako kao što ljudi danas idu u takve institucije kako bi se napunili duhovnim iskustvom, tako i mnogi ljudi danas posjećuju muzeje kako bi uronili u priču koju muzejski predmeti pričaju. Renesansni su humanisti, vraćajući se klasičnim izvorima, uveli pojam muzeja, kao mjesta na kojima obitavaju božice umjetnosti-Muze, a njihov je zadatak bio inspirirati i ohrabriti znanstvenike i umjetnike u radu.⁶

Riječ religija dolazi od latinske riječi *religo, religare*, što znači privezati se natrag, a u slobodnijem prijevodu ponovno se povezati.⁷ Putem nje čovjek se ponovno povezuje s Bogom, to jest onim što smatra višim od njega samog. Slično povezivanje možemo uočiti i u muzejima. Ondje je predstavljen svijet oko nas, svijet koji okružuje čovjeka i predmeti kojima je čovjek iz nekog razloga dao značaj i značenje. Muzeji su mjesta povezivanja čovjeka s njegovim ljudskim aspektom, aspektom identiteta i kulturnog poistovjećivanja, ali određeni ga predmeti mogu nagnati i na dublje zadiranje koje nadilazi fizičku stvarnost. Tada čovjek dobiva ulogu tragatelja za smislom te želi proniknuti u tajne pojavnog svijeta.

Neki su muzeji toliko snažno ostavili dojam na posjetitelje da sa sigurnošću možemo reći da je posjećivanje takvih muzeja nalik odlasku na mjesto hodočašća. Poznata *Mona Lisa* Leonarda da Vinciја koja se nalazi u muzeju *Louvre* ili Eiffelov toranj u Parizu neizbježno su

⁵ Vranešević 2015, 176-177

⁶ Vujić 2007, 17

⁷ Divković 1900, 910

odredište svih posjetitelja Pariza, a jednaki je doživljaj i prilikom posjeta ruskog Ermitaža.⁸ Na taj način možemo razumijeti i Goetheovu izjavu koja govori kako bi predmetima u muzeju trebali pristupati sa sličnim poštovanjem kao i ikonama u crkvama.⁹

Što se osoblja tiče, muzejski je posao ponekad uspoređen s poslom svećenika, a kustos uspoređen sa svećenikom, muzeolog s teologom, a revnost edukatora s revnošću misionara. Na neki način i muzealci i znanstvenici zajedno s duhovnjacima tragaju za istinom putem određenog prikaza stvarnosti.¹⁰

Ne očekuju li posjetitelji muzeja upravo to? Mjesto koje ih može podučiti, nadahnuti i zabaviti? Kada razmatramo očekivanja muzejskih korisnika pronalazimo njihov doživljaj muzeja kao mjesta dokolice i zabave, mjesta otkrića, mjesta uspomena i sjećanja te muzeja kao kulturnog označitelja i turističku aktivnost. Muzej se također smatra vrstom „mjesta za obred“ što ga još više zbližuje s vjerskom institucijom i potkrepljuje našu tvrdnju o njihovoj sličnosti. Posjet muzeju (bilo kojoj vrsti, nevezano za sakralnu zbirku) često nas može podsjetiti na vjerski ili duhovni čin. Arhitektura koja je često bila u stilu neoklasicističkog hrama, tišina i ozbiljnost koje smo najčešće u njima nalazili, ezoterično ozračje i „tajnovita“ objašnjenja u mnogim muzejima (posebno umjetničkim) pojačavaju dojam muzeja kao hrama kulture i umjetnosti.¹¹ Neki su muzeji, pak, sagrađeni u formi hrama, kao što je *The British Museum* u Londonu ili *Philadelphia Art Museum*, a neki nalikuju crkvi kao ulazni dio *Rijksmuseuma* u Amsterdamu. Arhitektura je na taj način pospješivala posjetiteljev pogled na muzej kao na suvremeni „hram“.¹²

⁸ Mairesse (ur.) 2018, 11

⁹ Mairesse 2018, 235

¹⁰ Mairesse (ur.) 2018, 13

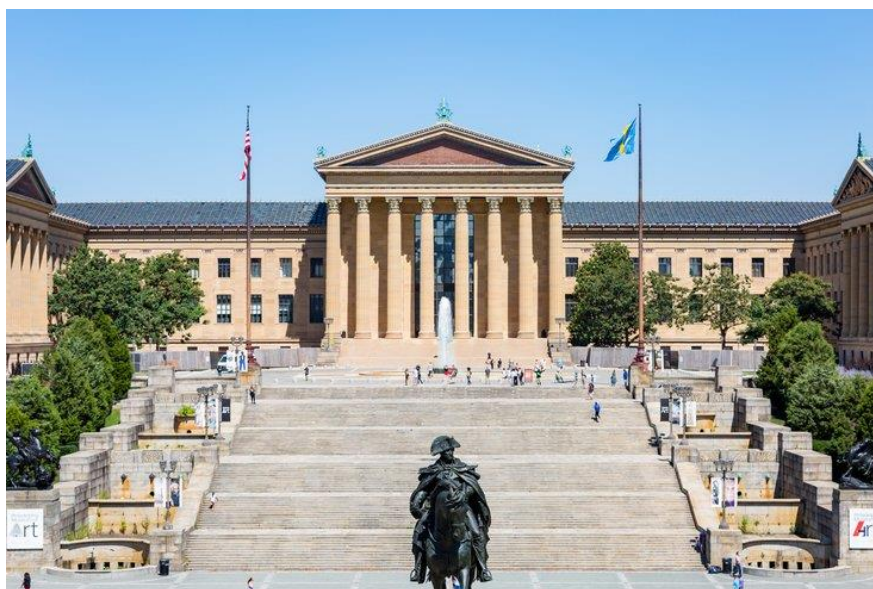
¹¹ Gob i Drouget 2007, 69-71

¹² Mairesse (ur.) 2018, 11

Slika 1. *The British museum*: svojom arhitekturom nalikuje antičkom hramu

Slika 2. *Rijksmuseum* u Amsterdamu: svojom arhitekturom nalikuje crkvi

Slika 3. *Philadelphia Art Museum*

Slika 4. *Philadelphia Art Museum*

Slika 5. *Philadelphia Art Museum*: ponekad nam posjet muzeju može nalikovati posjetu hramu

3. MUZEJI I RELIGIJA; MUZEALIZACIJA RELIGIJE

Prilikom proučavanja sakralne baštine ustanovili smo kako se ona može sabirati i pohranjivati na različite načine. U svom razvojnem tijeku dodijeljivanje muzealnosti i svetosti imaju mnogo sličnosti. To se, naravno, promatra u odnosu na vrijeme i ljude. Hramovi se kroz povijest mogu prenamijeniti za drugu funkciju (kao *Panteon* u Rimu ili *Aja Sophia* u Istanbulu) ili čak pretvoriti u muzeje (*the Musée des Arts et Métiers* u Parizu), a predmeti obožavanja mogu biti uništeni ili muzealizirani. Kao što su nekoć ljudi posjećivali ta mjesta kao hramove i duhovne centre, tako se danas dolazak u muzej može smatrati jednim oblikom religije i hodočašća. Muzeji pak mogu desakralizirati predmete, npr. maorske glave ili kultne fetiše, ali ih i sakralizirati, kao razna umjetnička djela i suvremene artefakte.¹³

U ovom ćemo poglavlju predstaviti nekoliko institucija koje imaju ulogu čuvara sakralne baštine i njenog prezentiranja javnosti.

3.1. Opći ili specijalizirani tip muzeja sa sakralnom zbirkom

Prvi primjer su sekularni muzeji (opći ili specijalizirani) koji u svojim zbirkama imaju sakralne predmete koji su dio autohtonih tradicija i vjerovanja zemlje u kojoj se nalaze ili pak nekih posuđenih i uvezenih sakralnih umjetnina, kao što su razne egipatske i mezopotamske zbirke u europskim muzejima. U ovu kategoriju ulaze i muzeji koji su specijalno okrenuti prema raznolikosti religijskih tradicija, kao na primjer *St. Mungo's Museum of Religious Life and Art* u Glasgowu i *Museum of the history of Religion* u Sankt Peterburgu. Postoje i oni veći sekularni muzeji koji su priredili izložbe okrenute prema religijskoj umjetnosti, umjetninama i životu. Neke od njih su; *Puja: Expressions of Hindu Devotion* na poznatom *Smithsonian Institution* 1997. godine, izložba *Sacred Spain* koju je prezentirao *Indianapolis Museum of Art* od 2009. do 2010. godine te izložba *Treasures of Heaven: Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe* koju su organizirali *Cleveland Museum of Art*, *The Walters Museum* i *The British Museum* 2011. Godine. *The British Museum* je pak 2012. godine izašao u javnost s izložbom *Hajj: Journey to the Heart of Islam*. Ostali nacionalni muzeji diljem svijeta prepuni su ritualnih predmeta i sakralnih artefakata koji su od velike važnosti za kulturu tog određenog područja ili pak nekog drugog važnog povijesnog lokaliteta. Kada se takvi

¹³ Mairesse (ur.) 2018, 12-13

predmeti uvrste u muzejske zbirke dolazi do mogućnosti integracije određenog religijskog identiteta u srce cijelog naroda. Predmeti koji se sakupljaju, čuvaju, izlažu, koriste i postavljaju u muzejsko okruženje djelomično oblikuju pojedinačne, kolektivne i nacionalne identitete.¹⁴

Prilikom prelaska sakralnog predmeta u muzejsko okruženje, susrećemo se s pojmom muzealizacije.¹⁵ Muzealizacija je proces sličan „sakralizaciji“ predmeta, a podrazumijeva promjenu statusa predmeta prilikom njegove rekontekstualizacije u muzeju. Jednako kao što se značenje predmeta transformira, tako i pojam religije prolazi kroz isti proces transformacije. Ovim se želi naglasiti da muzeji transformiraju i samo shvaćanje religije, a detaljniju analizu muzealizacije sakralnih predmeta i religije naveli smo u primjerima *The Musée de l'Homme* u Parizu i *El Museo de la Evolución Humana* u Burgosu.¹⁶

***The Musée de l'Homme* u Parizu i *El Museo de la Evolución Humana* u Burgosu kao primjeri institucionalnih pogleda na religiju**

Primjeri koji opisuju proces muzealizacije i na neki način oživljavaju religijske zbirke koje su u vlasništvu muzeja su *The Musée de l'Homme* u Parizu i *El Museo de la Evolución Humana* u Burgosu, u Španjolskoj. Oba muzeja kao svrhu imaju prezentirati i propitkivati postojanje čovjeka kroz prirodne i društvene znanosti i odgovoriti na ključna pitanja; *tko smo mi, zašto smo ovdje i gdje idemo?* Odgovore na ova pitanja prezentiraju kroz povijest čovječanstva koja seže milijunima godina unatrag. Oba muzeja kroz svoje stalne postavbe prikazuju različite arheološke predmete i najnovija tumačenja materijala ukazujući na određeno razdoblje u prošlosti unutar sadašnjosti. U muzeju se isprepliću znanost i umjetnost, a umjetnički se predmeti prikazuju usporedno s arheološkim. U cijeloj priči pojavljuje se i pitanje religije i duhovnosti. U *The Musée de l'Homme* možemo pronaći primjerke religijskih predmeta koji pričaju svoju vlastitu priču dok u isto vrijeme ostaju dio sveukupne teme. Ipak, za većinu predmeta nema dovoljno informacija te je na posjetitelju da sam otkrije priču koja povezuje taj predmet s ostalima. S. Brent Plate uočava kako muzeji takvog tipa izbjegavaju riječ „religija“, dok s druge strane upotrebljavaju riječi poput ritual, simbol i mit. Razlog je vjerovatno poštovanje prema znanstvenim metodama i interesima posjetitelja. Kao još jedan

¹⁴ Buggeln, Paine i Plate 2017, 1-2

¹⁵ S. Brent Plate u knjizi *Religion in Museums*, nastaloj 2017. godine, uvodi pojam „museumification“. Budući da je u hrvatskoj muzeološkoj teoriji uvriježen pojam muzealizacije za proces koji se opisuje, u radu smo koristili taj pojam.

¹⁶ Buggeln, Paine i Plate 2017, 41

razlog navodi kako muzeji i dalje imaju zastarjele poglede na religiju. Kako bi ušla dublje u sam pojam religije i nadišla njeno razumijevanje koje se bazira na pokapanjima i simbolima, navodi primjer riže izložene u *El Museo de la Evolución Humana*. Riža je u ovom slučaju korištena u ritualima te je tako postala posvećena, a slična se situacija odvija i s ostalim predmetima u svakodnevnom životu. Predmeti koji su korišteni u ritualima i obredima najčešće su predmeti koji su dio svakodnevice određenog naroda ili zajednice. S. Brent Plate zaključuje kako nisu predmeti ti koji su sami po sebi sveti već svetim postaju svojom uporabom. Predmeti poput riže dio su većeg povijesnog i kulturološkog slijeda (dijakronijski i sinkronijski gledano) koji se povezuje s onim aspektima ljudskog života koje smo označili kao religijski. Gledajući i proučavajući stalni postav *The Musée de l'Homme* proučavatelji religije u ovom slučaju neće pratiti neku doktrinu ili sveti tekst s tog geografskog prostora, već obične predmete poput mirisnog štapića, riže ili papira koji otvaraju prostor za stvaranje još više apstraktnih elemenata mitova i rituala. Takvi muzeji spajaju i pomiruju znanost i religiju (te kulturu, ekonomiju i tako dalje) kako bi ispričali priču koja može osigurati bolje javno razumijevanje religije. Religija se na taj način muzealizira, ali ne kao ustaljen predmet s jasno određenim granicama već kao dio većeg slijeda znanosti i povijesti. Ona se isprepleće s povijesnom, arheološkom, etnografskom i umjetničkom dimenzijom ljudskog društva. Muzealizacija podrazumijeva novo, obnovljeno shvaćanje religije u povijesti ljudske evolucije. Ona nam daje razumijevanje religije združeno s ostalim znanstvenim disciplinama, kao što su arheologija, povijest i slično. Religija se ne izdvaja iz te cjeline i ne proučava se zasebno, već kroz razne aspekte ljudskog života. Kroz postav ne pokušavamo istražiti čovjeka kao intelektualnog tragatelja za Bogom već kao osjetilno i utjelovljeno biće koje brine o svojim osnovnim potrebama.¹⁷

Budući da je u današnjem svijetu religija odvojena od svjetovnih institucija, povećao se i broj ljudi koji su ograničeno izloženi religijskim tradicijama i njihovom prakticiranju. Za njih muzeji mogu biti jedno od mjesta (a nekad čak i jedino) gdje se mogu susresti s religijom. Jednako tako muzeji mogu imati funkciju mjesta sigurnih susreta i korisnih učenja, a za tradiciju su oblik riznice gdje se ona pohranjuje i čuva.¹⁸

¹⁷ Buggeln, Paine i Plate 2017, 41-46

¹⁸ Buggeln, Paine i Plate 2017, 2

3.2. Sakralna mjesta u funkciji prezentiranja baštine

Sljedeći su primjer povijesna sakralna mjesta ili ona koja se i danas koriste u sakralnu svrhu. Postoje mnoge crkve i hramovi koji se koriste za sakralne i vjerske sadržaje, a ne posjeduju nužno zbirku ili muzej. Crkve koje su oslikali poznati umjetnici ili su odigrale značajnu ulogu u povijesti i u očima posjetitelja i turista mogu igrati ulogu muzeja. Primjer su Sikstinska kapela u Vatikanu i Firentinska katedrala.¹⁹

Postoje i primjeri raznih sakralnih ostavština minulih naroda koji su danas preoblikovani u kulturne lokalitete, kao što su grčka Akropola koja se sastojala od raznih svetišta, sveti grad Inka *Machu Picchu*, razni rimski hramovi i slično.²⁰

Mjesta poput Vatikanskih muzeja i Aja Sofije s druge strane u očima posjetitelja kao da brišu granice između muzeja i sakralnog mjesta. Iako su Vatikanski muzeji službeno muzej, zbog svog smještaja u prijestolnici Katoličke Crkve i sakralnih umjetnina koje posjeduju i prezentiraju, mogu izazvati osjećaj posjete mjestu hodočašća i na taj način izazvati duhovne osjećaje kod posjetitelja. Slično je i sa spomenutom Aja Sofijom, odnosno Crkvom Svete Mudrosti, čija je sakralna funkcija prenamijenjena te je ona u 20. stoljeću proglašena muzejom.²¹ Zbog svoje negdašnje liturgijske funkcije i izgleda koji to potvrđuje može nam se postaviti pitanje je li ona sakralno mjesto ili muzej ili se svrstava negdje između ta dva pojma. U prilog ovoj tvrdnji govori i odluka današnje vlasti u Turskoj koja se sprema vratiti Aja Sofiju u religijsku funkciju, ali ovoga puta u službi muslimanske vjere.

¹⁹ Mairesse (ur.) 2018, 12

²⁰ Buggeln, Paine i Plate 2017, 2

²¹ Buggeln, Paine i Plate 2017, 2

4. MUZEJI RELIGIJSKIH ZAJEDNICA

Prilikom određivanja pojma muzeja religijskih zajednica, iznosimo definiciju koju nam donosi novi Zakon o muzejima iz 2018. godine. On definira *muzej vjerske zajednice* kao stalnu izložbu muzejske građe vjerske zajednice koja je dostupna javnosti.²² Budući da je novi Zakon jasno definirao značenje muzeja religijskih zajednica, njegove ćemo karakteristike opisati primjerima praktične izvedbe.

Još od antičkih vremena hramovi (kasnije i crkve, džamije i ostale religijske institucije) su čuvali neke zbirke. Te zbirke su bile ili predmeti povezani s liturgijom, razno posuđe, slike, skulpture i slično ili raznovrsne relikvije kao što su relikvije svetaca, predmeti koji su im pripadali, mjesta na kojima su se one nalazile i slično. Mnoga su se današnja svetišta razvila i postala popularna zbog drevnog običaja hodočašćenja svetih mjesta, a neka su i uvrštena u popis UNESCO-ove Svjetske baštine te su razvila posebnu vrstu muzejske aktivnosti ili u obliku muzeja (kao Vatikan) ili u obliku interpretacijskih centara (kao u Uluru u Australiji)²³

Religijske zajednice koje sadrže zbirku svojom uključenošću u povijest i život predmeta, kroz muzeje prezentiraju predmete koji su, osim svoje kulturne vrijednosti, vrlo bitni i za njihov vjerski i svakodnevni život. Napravljeno je istraživanje nekolicine muzeja religijskih zajednica čiji nam primjeri mogu ukazati kako takvi muzeji funkcioniraju i koja je njihova specifičnost. Prvi primjer je *Museum of Sacred Art* koji se nalazi u Belgiji i predstavlja muzej vaišnavske zajednice²⁴ koji se po svom poslanju i funkciji ističe i razlikuje od ostalih predstavljenih zagrebačkih muzeja (Riznice zagrebačke katedrale, Židovskog muzeja i Muzeja pravoslavne crkve). Dok potonji muzeji izlažu liturgijske predmete, kao i one važne za povijest određenog naroda i religije, *Museum of Sacred Art* bazira se na živoj umjetnosti i prezentiranju duhovne umjetnosti općenito, nevezano za isključivo liturgijske predmete. Umjetnost i baština koja je ondje prezentirana ima za svoju svrhu, kako se može iščitati iz vizije MOSA-e, između ostalog, i pokrenuti međureligijski dijalog. Iako se MOSA nalazi u Belgiji, nema neke direktne veze s belgijskim vlastima niti belgijskim tekovinama. U Muzeju nisu prezentirani niti dogma niti povijest religijske zajednice već ona djeluje kao neka vrsta muzeja suvremene umjetnosti ili umjetničke galerije. Na taj način možemo primijetiti kako je svrha takvog muzeja prezentiranje posvećene umjetnosti široj javnosti. MOSA je samo jedan

²² Zakon o muzejima 2019

²³ Mairesse (ur.) 2018, 11-12

²⁴ Duhovna tradicija koja potječe s područja Indije

od primjera muzeja religijskih zajednica koji kroz svoje muzeje prikazuju umjetnička djela duhovne tematike, a u nekim slučajevima postoje muzeji čiji je cilj prezentirati baštinu koja se ne mora nužno ticati duhovnosti. Sličan primjer je Franjevačka galerija Široki Brijeg, otvorena 1990. godine, koja kroz svoj rad prezentira umjetnost i umjetnike općenito.

Riznica zagrebačke katedrale, s druge strane, ističe se liturgijskim predmetima koji su čuvani u njoj stoljećima i koji se i dan danas koriste za razne vjerske ceremonije. Židovska nam zajednica, pak, donosi predmete koji su nadživjeli povijesna stradavanja i uništenje koje je zadesilo njihove ostale zbirke i sakralna zdanja, a Muzej pravoslavne crkve sadrži stoljećima preživjelu srpsko-hrvatsku baštinu. Po ovim kratkim opisima vidimo kako zadnja tri muzeja imaju gotovo jednake vizije, dok se MOSA (zajedno s primjerom Franjevačke galerije kao arhetipom takvog muzeja na našim prostorima) razlikuje svojim pristupom i vizijom. Dok se MOSA u svome radu više osvrće na suvremenu umjetnost i živuće umjetnike, ostala tri muzeja prezentiraju baštinu koja je bitna za povijesni razvoj religije koju predstavljaju.

Kroz prikaz ova četiri muzeja, a koji zapravo predstavljaju četiri različite vjerske tradicije i kulture, probat ćemo otkriti koje su to zajedničke točke koje povezuju muzeje vjerskih zajednica i koje su njihove specifičnosti. Na razlike smo se već u nekoj mjeri osvrnuli kroz prethodne rečenice, no nakon cjelokupne analize donijet ćemo i sveobuhvatni osvrt.

Slika 6. *Museum of Sacred Art, Radhadesh*

Slika 7. Izložbeni prostor Riznice zagrebačke katedrale s njezinom kustosicom, časnom sestrom Linom Plukavec

Slika 8, Izložbeni prostor Židovskog muzeja u Zagrebu

5. MUSEUM OF SACRED ART

Muzej čiji opis i poslanje zauzima glavni dio ovog rada svoj interes i djelovanje stvara u okviru indijske devocijske misli i duhovnosti. Indija kao druga najmnogoljudnija zemlja na svijetu, sjecište je raznih duhovnih i filozofskih misli i pravaca još od pamtivijeka. Njena se kultura i umjetnost nikada nisu posve odvojile od duhovnosti te je tako sakralna umjetnost u Indiji i dalje živuća i aktivna. Prema tome, indijska duhovnost i umjetnost koja iz nje proizlazi jednostavno žive utkane u svakodnevicu indijskog naroda koji nije iskusio sekularizam u tolikoj mjeri kao zapadne zemlje. Stoga možemo reći da je indijska umjetnost i religijska i sekularna budući da u Indiji sve do danas nisu jasno postavljene granice između ta dva pojma.²⁵ Primjer toga možemo pronaći i u zapadnim zemljama kroz razne epohe povijesti umjetnosti koje su iznjedrile brojne umjetnike sakralne umjetnosti poput Michelangela, Leonarda da Vincija, Tiziana i drugih. Oni nam pokazuju kako su religijska i duhovna misao i na zapadu kroz dug period povijesti bile neodijeljive od javnog života.

Indijski umjetnici također već stoljećima stvaraju iznimna djela posvećena umjetnosti i namijenjena obrazovanju, meditaciji i raznim duhovnim radionicama. Sve do danas, indijska umjetnost nema za cilj poticati ljepotu kao samu sebi svrhom, već je iskoristiti za buđenje duhovne svjesnosti koja vodi promatrača na njegovom duhovnom putu. Stoga je cilj takve umjetnosti omogućiti osobno iskustvo božanskog. Umjetnici ne stvaraju nužno svoja djela kako bi ona bila ugodna za oko i omogućila našim osjetilima uživanje koje nema za cilj uzdizanje svjesnosti, već sasvim suprotno, koriste svoj kreativni nagon kako bi pomoću njega izrazili svoje osobno iskustvo s onim što smatraju višim od njih samih. Kao što smo ranije naveli, u ostalim religijskim tradicijama možemo vidjeti jednaku tendenciju stvaranja umjetnosti koja se izravno tiče duhovne tradicije kojoj autori pripadaju. Iako se često može dogoditi da se i takva umjetnost s vremenom komercijalizira, ipak postoje brojni posvećeni i talentirani umjetnici koji svojim iskustvom, integritetom i strašću održavaju čistoću i puninu vlastite tradicije. Upravo je ta vizija ono što spaja razne stvaratelje religijsko-duhovnih djela. Postoji mnogo zajednica koje se koriste svetim slikama u bogoslužju i ukrašavaju svoja mjesta bogoslužja raznim prikazima iz povijesti ili života svetaca. Čovjek kao takav ima

²⁵ Gurvich (ur.) 2015, 45

vječno usađenu želju za razvijanjem svjesnosti i razotkrivanjem prave istine o sebi i ovome svijetu te potrebu prezentiranja i širenja te istine kroz različite medije.²⁶

Museum of Sacred Art (MOSA) ili Muzej posvećene umjetnosti svoj je rad orijentirao prema duhovno-religijskom sadržaju. Ideja stvaranja muzeja bila je stvoriti posvećeni prostor gdje posjetitelji mogu iskusiti i naučiti o izvorima vaišnavske umjetnosti i njezinoj povezanošću sa širim svijetom indijske filozofije. Budući da sam naziv upućuje na nešto mistično i nesvakidašnje, tako je i sa samim mjestom na kojem je smješten. Naime, muzej se nalazi u srcu Ardena (100 km od Bruxellesa) u okolici Durbuya, u sklopu povijesnog dvorca iz 19. st., a nastao je i razvija se u sklopu Međunarodnog društva za svjesnost Krišne, ISKCON-a²⁷. Što se cijelog kompleksa zajednice tiče, zamka koji predstavlja hram u čijem se sklopu nalazi MOSA te okolnih kuća u kojima su nastanjeni članovi zajednice, on je poznat pod nazivom Radhadesh.²⁸

5.1. Povijest dvorca koji čini glavnu zgradu kompleksa

Najraniji podaci o dvorcu sežu iz 11. stoljeća. Predaja govori kako je 1065. godine Gozelon de Montaigu, vlasnik dvorca, opljačkao posjed benediktinske Opatije svetog Huberta. Nakon njegove smrti, Gozelonova žena, osjećajući grižnju savjest zbog muževih nedjela, ponudila je samostanu dvorac i crkvu. Od tada je cijeli teritorij došao u vlasništvo biskupa grada Liègea. Kasnije, u istom stoljeću, dvorac je postao dio obrambenog teritorija. Početkom 14. stoljeća, Jean de Bohême je dodao dvorcu i toranj. Od tada je dvorac ušao u obrambenu strategiju sjevernog Luxemburga. Luxemburg je stekao dvorac od Jean de Bohemea koji mu je na taj način vratio dug. Od 1461. do 1774. godine dvorac je postao vlasništvo obitelji Hamal, a kasnije se izmijenilo još nekoliko aristokratskih obitelji iz Beneluxa i šire, uključujući i obitelj Favereau. Nažalost, izvorni dijelovi dvorca nisu sačuvani. Charles de Favereau uništio je onaj dio koji je služio kao rezidencija obitelji Hamal i ponovno je izgradio ladanjsku kuću na njezinim temeljima. Dvorac je ostao u vlasništvu obitelji Favereau sve do 1877. godine kad ga je naslijedila Louise Marie Eulalie koja je bila povezana s Baronom Victorom Albertom de Favereau. U to vrijeme, novi su vlasnici uništili ono što je

²⁶ Gurvich (ur.) 2015, 45-47

²⁷ *International society for Krishna consciousness* 2019

²⁸ *Museum of sacred art* 2019

Charles de Favereau sagradio te su 1888. godine izgradili sadašnji dvorac u neo-gotičkom stilu. Sve što je ostalo od starog zamka bio je dio vanjske zgrade i istaknuta vrata s oružjem obitelji Hamal i Grane. U to vrijeme je uklonjena i većina drveća s posjeda.²⁹

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, obitelj Vaux je koristila dvorac kao bolnicu za ratne žrtve. Za vrijeme rata, nekoliko je kuća u selu Petite Somme bilo uništeno te su tamošnji seljaci pronašli utočište u dvorcu. Nekolicina je vanjskih zgrada dvorca također bila uništena. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, tijekom bitke Gerda von Rundstedta američki su vojnici okupirali dvorac ubivši mnoge borce koji su pružali otpor. Grof Charles de Jourda umro je 1946. godine, a dvorac koji je obuhvaćao 400 hektara zemlje bio je prodan. Od 1948. do 1949. godine grupa humanitaraca je od dvorca željela načiniti ljetovalište i mjesto za odmor za studente i školarce. Dvorac je tada sadržavao školu, hostel za mlade, logorište, hotel i restoran. Dvorac je 1975. godine prodan Sergeju Fransevitchu. Nakon toga je skoro pet godina bio napušten, a 1997. godine kupljen je od Međunarodnog društva za svjesnost Krišne (ISKCON) koji je započeo na njegovom obnavljanju.³⁰

Danas je dvorac preuređen u hram koji je otvoren za javnost i pruža svakome mogućnost da istraži raznoliku kulturu indijske tradicije. Dvorac Petite Somme svaki je dan otvoren za turističke obilaske. Radhadesh nudi razne dnevne obilaske po zamku s vodstvom koje informira posjetitelje o bogatoj povijesti dvorca i zajednice. U tom obilasku uključena je i posjeta muzeju, a u sklopu zajednice nalaze se još i vegetarijanski restoran i tradicionalna pekara, gostinjska kuća u kojoj se može odsjesti, indijski dućan i dječji park. Sve navedeno prilagođeno je i osobama s invaliditetom, a turistički im obilazak omogućuje samo polovični pristup. Radhadesh je općenito veoma aktivna zajednica gdje se odvijaju razni tečajevi, povlačenja od svakodnevnog života, programi i kulturni festivali.³¹ Spajanje starog i novog u ovom povijesnom okruženju Muzeju daje jedinstvenu priliku za još većim približavanjem običnog čovjeka devocijskoj umjetnosti.³²

²⁹ Radhadesh, 2019

³⁰ Radhadesh 2019

³¹ Radhadesh 2019

³² Gurvich 2015, 47

Slika 9. Radhadesh

Slika 10. Ulaz u MOSA-u s prikazom zaštitnog znaka muzeja

5.2. Začeci umjetnosti ISKCON-a

A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896-1977) začetnik je i osnivač Međunarodnog društva za svjesnost Krišne. Pokret je nastao u Americi 1966. godine u New Yorku i u proteklih se pedeset godina proširio diljem svijeta. Poznat kao Hare Krišna pokret, ISKCON pripada drevnoj Brahma-Madhva-Gaudiya Vaišnava sampradayji (učeničkom naslijeđu) unutar vedske vaišnavske tradicije koja već stoljećima postoji u Indiji. Filozofski se

bazira na sanskritskim spisima Bhagavad-giti i Bhagavat purani, odnosno Srimad Bhagavatamu.³³

A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada podrijetlom je iz Calcutte u Indiji, a 1965. godine, u svojoj 69. godini započinje put u Ameriku kako bi proširio učenja Gaudiya Vaišnavizma na Zapad i omogućio ljudima na Zapadu susret s drevnim vedskim znanjem o samospoznaji. Misionarski pokret za svjesnost Krišne, svoje korijene vuče iz revitaliziranog pokreta bengalskog sveca Caitanya Mahaprabhupa iz 16. stoljeća i suvremenog misionarskog izraza Bhaktivedantinog učitelja (guru) iz Indije, Swamija Bhaktisiddhhante. Prema tome, ISKCON ne pripada skupini novih religijskih pokreta ili New age kultova koji su nastajali u Americi između 1960-te i 1970-te godine već je opisan kao devocijski Hindu³⁴ misionarski pokret iz Indije kojeg je Bhaktivedanta Swami predstavio Zapadu svojim dolaskom u New York. Noseći sa sobom svoju pobožnost i vjeru u Krišnu njegova je želja bila predstaviti vaišnavsku tradicionalnu duhovnost zapadnim zemljama. Hare Krišna pokret izdanak je onoga što se tradicionalno naziva Gaudiya ili Caitanya Vaišnavizam, pokret koji je započeo svetac Chaitanya Mahaprabhu u 16. stoljeću u istočnoj Indiji, u mjestu koje se formalno nazivalo Gauda.³⁵ Pojam Vaišnavizam se odnosi na čitav skup različitih vjerskih tradicija, to jest na starije škole koje smatraju Višnu vrhovnim božanstvom i koji silazi u ovaj svijet u različitim oblicima.³⁶

ISKCON je primjer kako je tradicija Gaudiya Vaišnavizama i dan danas integrirana u društvu, a svoje je granice proširila i izvan Indije. Svjesnost Krišne je tokom godina postala poznata diljem svijeta, a društvo se danas sastoji od više od 500 većih centara, hramova i farmi, oko stotinjak vegetarijanskih restorana, 1000 *namahatta* ili lokalnih skupnih grupa, različitih projekata zajednice i više od milijun kongregacijskih članova diljem svijeta.³⁷ Bhaktivedanta Swami je nakon svog dolaska u Ameriku za samo dvanaest godina napisao preko 60 ovlaštenih prijevoda, tumačenja i sažetih studija indijskih, filozofskih i religijskih djela, obišao je svijet četrnaest puta, iako je bio u podmakloj dobi, držeći predavanja na svih šest kontinenata. Otvorio je pregršt hramova diljem svijeta, uključujući i dva velika centralna

³³ ISKCON 2019

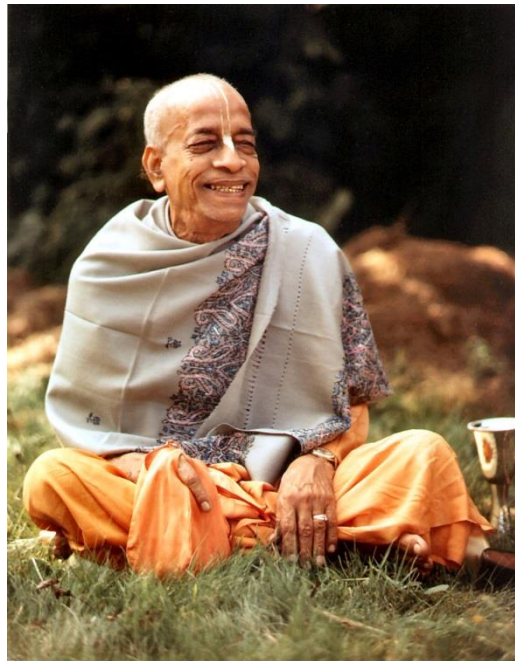
³⁴ Iako se riječ „Hinduizam“, uobičajeno koristi kako bi se označila prevladavajuća religija u Indiji, ovaj pojam nije niti autohton niti opisuje pravo stanje indijske religijske misli. Indijska religija je poprilično razdijeljena te iako postoje neke zajedničke karakteristike među raznim pravcima, svaki se pravac, odnosno sljedba mora promatrati individualno kako bi se dobilo puno razumijevanje. Pojam „Hindu“ su već u 5. stoljeću upotrebljavali Perijanci kako bi njome označili ljude koji su živjeli uz rijeku Ind.

³⁵ Bryant i Ekstrand 2004, xv-xvi

³⁶ Bryant i Ekstrand 2004, 10

³⁷ Lyons 2010, 28-33

hrama u svetim mjestima Indije, Vrindavani i Mayapuru, farme, javne centre i odgojno-obrazovne ustanove. Također je započeo najveći svjetski vegetarijanski program distribucije hrane koji se danas naziva *Hare Krishna Food for Life*. Unatoč zahtijevnom programu, Bhaktivedanta Swami je nastavio s plodnim spisateljskim radom sve do studenog 1977. godine, kad je u svetom mjestu Vrindavani, u Indiji napustio ovaj svijet. Njegove se knjige i danas, zbog svoje stručnosti, dubine i jasnoće, koriste kao udžbenici u brojnim ustanovama visokog obrazovanja te one predstavljaju pravu riznicu vedске filozofije, religije, književnosti i kulture.³⁸

Slika 10. A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada

Što se umjetnosti tiče, kad je Bhaktivedanta Swami vidio prve uratke svojih učenika koji su predstavljali devocijsku umjetnost, uvidio je priliku za daljnje umjetničke radove koji bi ukrašavali brojne hramove ISKCON-a. Također je imao ideju upotpuniti svoje knjige raznim likovnim prikazima iz vaišnavske teologije. U početku se taj zadatak činio poprilično izazovan. Studenti koji su trebali izvršiti taj zadatak većinom nisu bili dovoljno obučeni, a prikazi koje su trebali naslikati bili su novi i do tada za njih nepoznati. Za razliku od Indijaca, koji su od malena bili uronjeni u vedsku kulturu i tradiciju, Amerikanci nikada prije nisu vidjeli božanstva niti događaje koje su trebali prikazati. Bhaktivedanta Swami je uz to što ih

³⁸ Prabhupada 2014, 387-388

je vodio na njihovom duhovnom putu, ohrabrivao i oblikovao njihov umjetnički izričaj, učeći ih kako određeni prikazi doista izgledaju. Jedna od umjetnica tada, imenom Jadurani devi dasi (Judy Koslofsky), prepričava zbunjenost i uzbuđenje kada je u isto vrijeme pokušavala naučiti tehniku slikanja ulja na platnu i prikazati protagoniste indijske vedske tradicije. Bhaktivedanta Swami, tražeći odgovarajući model, pokazao joj je sliku s kojom je odrastao, a koja je pripadala kategoriji popularnih printova u Indiji kasnih devedesetih godina 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, koje su se nazivale „*framing pictures*“. Printove su izradili poznati umjetnici i razdijelili po svim većim javnim izdavačkim kućama. Slika koju je Swami pokazao naziva se *Anjali*, a autorica je bengalska umjetnica Shital Banerjee. Posebno je pohvalio njenu preciznost oko detalja i prizivanje „*Super Excellent*“³⁹ raspoloženja. Od tada je slika ostala poznata pod tim nadimkom.⁴⁰

Slika 11. *Radha Worshipping Krishna*, Muralidhara Dasa (1980.): predstavlja kopiju spomenute slike *Anjali*

³⁹ Riječ *Super* ovdje pojačava pridjev *excellent* te bi se u hrvatskom jeziku ova fraza mogla prevesti kao krajnje odlično, nadasve odlično, zaista odlično.

⁴⁰ Lyons 2010, 28-30

Slika 12. Bharadaj pokazuje sliku A.C. Bhaktivedanta Swamiju Prabhupadi u New Yorku, 1973. godine

Slika 13. Kim i Chris Murray pokazuju A.C. Bhaktivedanta Swamiju Prabhupadi slike za „*Illuminations From the Bhagavad-Gita*“ u sobi za primanje u Potomac hramu, 4. srpnja 1976.

U vaišnavskoj tradiciji izražavanje pobožnosti kroz umjetnost te općenito razni prikazi Boga zajedno s njegovim atributima od iznimne su važnosti. Bhaktivedanta Swami je želio prikazati osobni aspekt Boga kao Svevišnje Božanske Osobe, koja svojom transcendentnom pojavom može očarati i fascinirati gledatelja te nije sumnjao da slike koje ga prikazuju ne

moгу učiniti isto. Na slici Shital Banerjee možemo primijetiti kako su europske estetske norme polako prodrijele u Bengal, a upravo te norme biti će od velike važnosti i za slikarstvo ISKCON-a. Između 1966. i 1970. godine izdana je prva ISKCON-ova ilustrirana knjiga u boji, *Krsna: The Supreme Personality of Godhead, volume 1*.⁴¹

S vremenom se broj umjetnika povećavao, a Bhaktivedanta Swami ih je nastavio opskrbljivati prototipima slika indijskih umjetnika iz prijašnjih desetljeća. Nakon te rane faze, koja je završila malo prije Bhaktivedantinog odlaska, 1977. godine umjetnost se ISKCON-a razgranala u nekoliko različitih pravaca. Što se sjeverne Europe tiče, prednjačila je Švedska, točnije Korsnäs gård u blizini Stockholma, dok su talijanski umjetnici dodali svoj vlastiti umjetnički izričaj u djela nastala u Villi Vrindavan, nedaleko od Firence. Ukrasi Zlatne palače u New Vrindavanu (Zapadna Virginia) svoj su uzor pronašli u Rokoko stilu, a 1979. nadareni učenik Bhaktivedanta Swamija, Muralidhara das, postavio je svoje slike na platnu unutar kupole glavne hramske prostorije. Kasnije, sredinom devedesetih godina 20. stoljeća, umjetnici negdašnjeg Sovjetskog Saveza, uveli su potpuno novi stil, vjerovatno pod utjecajem ruskih ilustriranih knjiga. Iako se možemo diviti umijeću i sofisticiranosti kasnijih umjetnika, ipak postoji nešto privlačno u naivnosti i neakademsom zanesenjaštvu ranijih djela. Ona su često bila rađena u žurbi te su odavala entuzijazam pripadnika mladog ISKCON pokreta. Umjetnost ISKCON-a pokazuje nam što to znači proširiti granice indijske kulture i umjetnosti izvan granica njezinog potkontinenta. Iako u kratkom vremenu, drevna je vedaska kultura i duhovnost zaživjela na Zapadu, a putem baštine koju nam ona ostavlja možemo vidjeti koliko se proširila čak i na svakodnevni život različitih ljudi. Iz nje su također iznikle i nove umjetničke tradicije kao što su *Company Painting*⁴² i *Tanjore school*⁴³.

5.3. Osnutak Muzeja i ciljevi

MOSA je službeno otvorena 2009. godine pod vodstvom Martina Gurvicha, a njezin osnovni zadatak bio je predstavljanje tradicionalne i žive indijske umjetnosti koja je orijentirana prema temi pobožnosti. Danas je njezino usmjerenje prošireno na suvremenu indijsku umjetnost koja je proizašla iz različitih duhovnih tradicija i vjeroispovijesti. Zbirka

⁴¹ Lyons 2010, 31

⁴² Termin koji označava hibridni indo-europski stil slikanja nastao u Indiji od strane indijskih umjetnika

⁴³ Termin koji označava klasično južno-indijsko slikarstvo koje je nastalo u gradu Tanjore, Lyons 2010, 31-33

Muzeja je postepeno nastala zahvaljujući osnivaču MOSA-e koji ju je sakupio za vrijeme svojih dugogodišnjih putovanja Indijom.⁴⁴ Posjećivanjem raznih umjetničkih radionica, Martin Gurvich je svjedočio dokazu kako i danas postoje umjetničke duše potpuno predane i posvećene svojoj duhovnoj tradiciji. Ta je spoznaja bila ključna pri razvijanju projekta i prestavljanja indijske posvećene umjetnosti Zapadu.⁴⁵ Muzej na jedinstveni način predstavlja indijsku umjetnost koja je proizvod rada različitih umjetnika, stvaranog stoljećima te sada prezentiranog na nov i suvremen način. MOSA danas ima više od 100 000 različitih izložaka u obliku slika, skulptura, fotografija, umjetničkih instalacija, digitalnih uradaka i video projekcija koje prezentiraju najznačajnije duhovne tradicije u svijetu. Vizija Muzeja orijentirana je na ostvarivanju međureligijskog dijaloga kroz umjetnost.⁴⁶

Osnutak Muzeja bio je inspiriran već postojećim originalnim umjetničkim djelima koje se nalaze u Châteu de Petite Somme. Slike koje se ondje nalaze predstavljaju razne teme opisane u drevnim vaišnavskim svetim spisima, a naslikane su po uzoru na klasični realizam. Ideja otvaranja Muzeja bila je stvaranje posebnog prostora koji će posjetiteljima omogućiti da iskuse i dublje nauče korijene vaišnavske umjetnosti i njezine povezanosti s hinduističkom filozofijom općenito. Iako duhovna kultura ima veliki utjecaj na indijskom potkontinentu, modernizacija Indije i brzi način života kojem su ljudi današnjice podvrgnuti, izložili su tradicionalnu indijsku umjetnost velikoj prijetnji kako zbog financijskih razloga, tako i zbog opadajućeg broja novih umjetnika. S tim saznanjem, jedna od svrha Muzeja jest pružiti potporu tradicionalnim indijskim umjetnicima. Uz pomoć izlaganja njihovih djela u zapadnim zemljama, ohrabruje ih se da nastave sa svojim poslom i obuče nove generacije umjetnika.⁴⁷

MOSA kao glavnu svrhu svog postojanja navodi promoviranje pobožnosti i duhovne umjetnosti u ISKCON-u te općenito u njihovim muzejima diljem svijeta. U idućih sedam točaka, jasno su definirani ciljevi MOSA-e:

1. Promovirati međureligijski dijalog i društvenu koheziju putem vizualne umjetnosti
2. Promovirati pozitivnu interakciju između modernog i tradicionalnog

⁴⁴ *Museum of Sacred Art* 2019

⁴⁵ Gurvich 2015, 46

⁴⁶ *Museum of Sacred Art* 2019

⁴⁷ Gurvich 2015, 45

3. Promovirati tradicionalne indijske umjetnike i umjetnike ISKCON-a izlaganjem njihovih radova
4. Ukloniti prepreke i predrasude prema različitim umjetničkim stilovima
5. Istraživati indijske umjetnike i umjetničke izričaje
6. Podržavati i održavati tradicionalne indijske umjetničke izričaje
7. Ohrabriti ISKCON-ove hramove diljem svijeta na sakupljanje prvorazredne devocijske umjetnosti⁴⁸

Što se zakonskog priznanja od strane belgijskih službenih vlasti tiče, MOSA nije službeno registrirani muzej. U razgovoru s Drdha Vrata Gorrickom, generalnim upraviteljem MOSA-e saznajemo kako je službena registracija u planu. Budući da MOSA pripada skupini mlađih muzeja po svom postojanju, a za službenu registraciju je potrebno vrijeme i novac, Muzej je još uvijek na putu zakonskog registriranja i tzv. samostalnog života. MOSA je trenutno muzej koji pripada Radhadeshu, to jest povezana je s Radhadeshom i pod njegovom je upravom. MOSA pripada Radhadesh turizmu koji je prepoznat i registriran kao turističko odredište i Ministarstvo turizma mu je dodijelilo četiri zvjezdice u tom području. Na taj je način MOSA prepoznata kao muzej koji Radhadesh može ponuditi posjetiteljima, iako ne postoji kao odijeljena jedinica. Jednaka je situacija i s njenim ograncima na Tenerifima i u Italiji.

5.4. Zbirka i izložbeni prostor MOSA-e

Predmeti Zbirke smješteni su u dva galerijska prostora čije se zgrade nalaze jedna nasuprot drugoj (prva je galerija s desne strane dvorca, a druga s lijeve). Oba prostora nude pregršt izložaba čiji su predmeti u vlasništvu Muzeja. Trenutno stalnog postava nema, već je riječ o povremenim izložbama. Međutim, tri umjetnička djela koja se nalaze na recepciji muzeja prve galerije mogu se nazvati stalnim postavom, budući da se ona nikada ne iznose niti mijenjaju. Riječ je o slikama načinjenim tehnikom intarzije (*wood inlay*), pod nazivima

⁴⁸ Gurvich 2016, 60

Vishvarupa Krishna reveals His dazzling universal form; Dashavatara, the ten divine forms of Vishnu; King Rama with Hanuman, His monkey warrior, umjetnika P. Gowrajaha. ⁴⁹

Slika 14. *Vishvarupa Krishna reveals His dazzling universal form*, P. Gowrajah

Slika 15. *King Rama with Hanuman, His monkey warrior*, P. Gowrajah

Slika 16. *Dashavatara, the ten divine forms of Vishnu*, P. Gowrajah

Zbirka Muzeja sastoji se od mnogih poznatih umjetnika kao što su B.G Sharma i Indra Sharma, Barti Dayal, G.L.N. Simha, Ramesh Sharma, Mukesh Sharma i Reva Shanker Sharma, mnogo talentiranih umjetnika koji su još u usponu kao što su Vrindaban Dasa i

⁴⁹ Lyons 2010, 104-107

Tilkesh Sharma te onih koji su zasada nepoznati, baš kao i mnogih drugih umjetnika. Muzej je prvenstveno usredotočan na prikupljanje živućih umjetničkih izričaja. Iako fokus nije na povijesnim predmetima, zbirka se također sastoji i od tradicionalnih indijskih predmeta. Primjer su drevne minijature iz Rajasthana. Unatoč tim primjerima, većina se Zbirke sastoji od umjetničkih djela i predmeta iz 20. i 21. stoljeća, a težište je na indijskim autorima i uključuje devocijske slike ISKCON-ovih umjetnika. U Zbirku su još uključeni i predmeti iz Nepala, Tibeta, Tajlanda i Indonezije zbog njihove kulturološke i duhovne povezanosti s Indijom kroz povijest. Iz Nepala i Tibeta dolazi nekoliko izvrsnih ikona na metalu, obrednih artefakata i sakralnih predmeta koji prezentiraju hinduističku i budističku Newari umjetnost. Tajland predstavljaju dva kožna panela na kojima su urezani Sita i Rama. Način na koji su predstavljeni preuzet je iz tradicionalnog prikaza Site i Rame iz tajlandskog nacionalnog epa *Ramakien*, izvedenog iz indijskog epa *Ramayana*, a oba su epa i dan danas vrlo popularna, kako literalno, tako i kroz razne dramske izvedbe.⁵⁰

Prva, glavna galerija MOSA-e otvorena je 2010. s izložbom pod nazivom *Living Traditions in Indian Art*, zajedno s publikacijom koja ju je pratila. Od tada je MOSA održala nekoliko izložaba koje su sve praćene bogatim katalogima. To su redom: Param Tomanec, *Rasa Yatra: A Pilgrimage into the Heart of India*; Raghupati Bhat, *Enduring Epics*; Parameswar Raju, *Timeless Art*; Kim and Chris Murray, *Illuminations from the Bhagavad-gita*.⁵¹

Druga galerija MOSA-e otvorena je 2012. s izložbom pod nazivom *Madhubani Art*, čiji je autor Bharti Dayal. Poseban gost na toj izložbi bio je indijski ambasador Belgije, H.E.M.S. Puri. Ova je galerija vrlo važna budući da je njen prostor prikladan, osim za izlaganje izložaka, i za ugošćivanje glazbenih i plesnih nastupa. Nakon prve izložbe uslijedio je i niz drugih: The Samadhi Dance Company; Lalgudi G.J.R. Krishnan and Lalgudi Vijayalakshmi; SubraMania Music Group; Anuradha Dasi, *Prabhupada Meditations*; Shobha Broota, *Looking Within*; Mahaveer Swami, *The Art of Bikaner*.⁵²

Najnovije izložbe, prezentirane kroz 2017., 2018. i 2019. godinu su; *The many colors of Satsvarupa Dasa Goswami*; Om Prakash, *Recreation and Transformation of Mandalas*; Manivelu A., Drdha Vrata Gorrick, Srinivasa Reddy N., *Manish Verma Divine portraiture*;

⁵⁰ Gurvich 2015, 46-47

⁵¹ Gurvich 2016, 70

⁵² Gurvich 2016, 71

Jayant Silva, *Aksharayoga, Sacred Clligraphy, Divine Portraiture*; Manivelu A., Gorrick D.V., Reddy S., Verma M.⁵³

Slika 17. Radhadesh, glavni dio kompleksa (s lijeve strane možemo vidjeti prvu galeriju MOSA-e, koja se nalazi na prvom katu)

Slika 18. Radhadesh (s desne strane se nalazi druga galerija MOSA-e u prvom dijelu kompleksa)

MOSA je nastavila svoje širenje kada je 2015. godine otvorila ogranak na toskanskim brežuljcima u Villi Vrindavan, nedaleko od Firence. U prizemlju tog Muzeja nalazi se izložba slika umjetnika Jnananjane koja prikazuje razne događaje i epizode iz čuvenog indijskog epa

⁵³ *Museum of Sacred Art 2019*

Mahabharate te ona ima karakter stalnog postava. Na katu se nalaze galerije koje prikazuju zabave Gospodina Rame te, nadalje, odabrane umjetničke slike ISKCON-a i prostoriju posvećenu A.C. Bhaktivedanta Swamiju Srila Prabhupadi, začetniku i osnivaču ISKCON-a. MOSA u Italiji također posjeduje i galeriju za povremene izložbe u bivšoj kapeli Ville Vrindavan.⁵⁴ MOSA također organizira i predstavlja svoje izložbe u raznim dijelovima svijeta, kao što je Nacionalna akademija umjetnosti u New Delhiju (ili *Lalit Kala Academy*).⁵⁵

Slika 19. Villa Vrindavan, prikaz kompleksa

Slika 20. Izložbeni prostor MOSA-e u Villi Vrindavan 1

⁵⁴ Gurvich 2016, 71

⁵⁵ Museum of sacred art, nepag.

Slika 21. Izložbeni prostor MOSA-e u Villi Vrindavan 2

U razgovoru s Martinom Gurvichem, kustosom MOSA-e, saznali smo kako je u ožujku 2018. otvoren i ogranak MOSA-e u New Jagannath Puriju, na Tenerifima, a u tijeku su i pregovori oko otvaranja daljnjih ogranaka u Hagu, na mađarskoj ISKCON farmi i u Portugalu. U planu je također gradnja nove zgrade, koja bi se nalazila pokraj prve galerije u Radhadeshu i koja bi služila za izlaganje stalnog postava.

Također je želja MOSA-e otvoriti nove ogranke muzeja po ostalim velikim hramovima ISKCON-a diljem svijeta.⁵⁶

Dijelovi Zbirke su također smješteni i na drugim mjestima unutar Radhadesh kompleksa, kao npr. u samom prostoru hrama te restoranu koji se nalazi u istoj zgradi kao i MOSA.

Osim MOSA-e, ISKCON posjeduje muzeje i u drugim zemljama, kao na primjer *The Vedic Museum*, popularno poznat kao *Vedic Expo* u sklopu ISKCON-ovog kulturnog centra pod nazivom *Glory of India Vedic Cultural Center* u New Delhiju, koji je otvoren 2001. godine. Važno je navesti i *Diorama-museum of Bhagavad-Gita* koji je otvoren 1977. godine u Los Angelesu. Duhovni učitelj Bhaktivedanta Swamija, Srila Bhaktisiddhanta Sarasvati Thakur je sredinom 1930.-tih posijao sjeme za nastanak ovog muzeja svojim izložbama u Indiji. Tada je po cijeloj Indiji organizirao besplatne vjerske izložbe i diorame koje su prikazivale vaišnavsku teologiju koristeći najnoviju tehnologiju koja je obuhvaćala i animirane lutke.⁵⁷ Po uzoru na svog učitelja i njegovu ideju, Bhaktivedanta Swami je na isti način angažirao svoje učenike tako što ih je 1973. godine poslao u Indiju gdje su trebali

⁵⁶ Gurvich 2015, 43

⁵⁷ ISKCON desire tree 2019

naučiti tehniku izrade figura za diorame. Nakon njihovog povratka, ubrzo je 1977. godine otvoren i spomenuti muzej.⁵⁸

Trenutno je u tijeku i izgradnja ISKCON-ovog hrama s vedskim planetarijem u vaišnavskom svetom gradu Mayapuru, u Indiji. Bhaktivedanta Swami je već 1971. godine utemeljio projekt i dao svojim učenicima upute za njegovu izgradnju. Izgradnja je službeno započela 2009. godine. Bhaktivedanta Swami je cijeli Mayapur kompleks nazvao *Sri Mayapur Chandrodaya Mandir – Temple of the Vedic Planetarium* (TOVP). Ovaj novi hram bit će jedan od najvećih vedskih hramova izgrađenih u proteklih tisuću godina. Bhaktivedanta Swami izvorni je arhitekt ovog projekta. U pismima i razgovorima sa svojim učenicima iznjeo je ključne značajke hrama koje su poslužile kao prototip za TOVP. Završetak izgradnje hrama i njegovo otvaranje za javnost najavljeno je za 2022. godinu.⁵⁹

5.5. MOSA kao dio Radhadesha

Budući da je MOSA u Belgiji dio Radhadesh kompleksa, ona je također i dio turističkog obilaska koji Radhadesh nudi posjetiteljima. Naime, turistički obilazak traje otprilike jedan sat i trideset minuta, a obuhvaća gledanje kratkog filma koji prikazuje povijest dvorca i zajednice, posjet impozantnoj glavnoj hramskoj prostoriji te opis svakodnevnog života posvećenika i običaje hrama. U obilazak je još uključen i posjet dvama prostorima koja se nalaze u samom hramu, a posvećena su A.C. Bhaktivedanta Swamiju. Obilazak obuhvaća i pogled na Arden s kule dvorca, tradicionalni prikaz indijskog plesa te posjet tradicionalnoj pekari koja se nalazi u sklopu hrama. Obilazak se izvodi na engleskom, francuskom ili nizozemskom jeziku, a može se kombinirati i s ostalim događanjima u Ardenima. Obilazak vode članovi hramske zajednice. Uz kupljenu kartu (cijena 8€) uključena je i posjeta MOSA-i (3€ od cijene ulaznice odlazi Muzeju). Radhadesh također nudi i šetnju šumom, na čijoj stazi postoji instalacija natpisa sa stihovima iz Bhagavad-Gite koji su napravljeni po uzoru na izložbu *Illuminations from the Bhagavad-Gita*.⁶⁰

⁵⁸ *Bhagavad-Gita Diorama-museum* 2019

⁵⁹ Sri Mayapur Chandrodaya Mandir, Temple of Vedic Planetarium, nepag.

⁶⁰ *Radhadesh* 2019

Što se financiranja tiče, u razgovoru s generalnim upraviteljem, Drdha Vrata Gorrickom, saznajemo da MOSA djeluje na bazi donacija i sponzorstava ponajprije Martina Gurvicha te nadalje Indijske vlade i ambasade te Belgijskog indijskog kulturnog centra koji sponzorira kulturne programe izvan Indije. Dalje Gorrick navodi State bank of India i Bank of Baroda, indijsku internacionalnu banku. Ostali prihodi dolaze od rada muzejskog dućana koji u svojoj ponudi nudi razne kataloge izložaba, razglednice, suvenire i slično. Također je već spomenut i turistički obilazak koji Radhadesh organizira, od kojeg se 3€ prilažu MOSA-i.

Osoblje MOSA-e sastoji se od članova zajednice, kako onih koji stalno prebivaju u hramu, tako i onih koji dolaze na neko određeno vrijeme te u MOSA-i volontiraju. Ponekad je nužno zaposliti i vanjske radnike za potrebe određene izložbe, projekta ili općenito nekog specifičnog aranžmana. Stalni tim zaposlenika čine: Martin Gurvich, direktor, Drdha Vrata Gorrick, generalni upravitelj, Phelelani Mdabe, izdavač, Marc Pollen, recepcionar i Dario Knez, urednik mrežne stanice.⁶¹

MOSA također posjeduje internetsku stranicu i facebook račun za oglašavanje i promociju izložbi te općenito rada Muzeja.

5.6. Projekt *Forms of Devotion*

Forms of Devotion internacionalni je projekt pokrenut od strane MOSA-e, točnije Martina Gurvicha, osnivača MOSA-e.⁶² Projekt putem raznih medija prezentira raznovrsne stilove umjetnosti i razne umjetnike koji prezentiraju vjerovanja i religije s područja Indije, ali i šire.⁶³

Projekt je pokrenut u New Delhiju, u ožujku 2015. godine, u suradnji s Lalit Kala akademijom, a dalje je obišao Bangkok (u sklopu događaja *Festival of India* na *Faculty of Arts, Chulalongkorn University*) i Shanghai (*China Art Museum*). Idućih je godina osmišljeno daljnje putovanje izložbe po Europi i SAD-u. Projekt je orijentiran na posebne zbirke i izložbe indijske umjetnosti te duhovnost i devociju općenito. Ovaj projekt prati kontinuitet i promjene različitih religija, ideologija i kultura. Projekt je orijentiran oko Zbirke koja sadrži različite

⁶¹ *Museum of Sacred Art* 2019

⁶² *Forms of devotion* 2019

⁶³ *Museum of sacred art, nepag.*

primjerke indijske umjetnosti, kako tradicionalne i narodne, tako i javne i suvremene. Projekt je manifestiran kroz javne duhovne događaje (putujuću izložbu), dva ilustrirana sveska, dokumentarni film „*Studios of Devotion*“ te razne združene plesne, glazbene i dramske događaje.⁶⁴

Forms of devotion je koncipiran kao izložba koja se sastoji se od 200 umjetničkih djela oko 100 različitih autora iz različitih krajeva Indije. Ta su djela izabrana iz veće zbirke koja sadrži preko 1000 predmeta koje je sakupio Martin Gurvich s namjerom da postanu stalni postav MOSA-e. Po svojoj prirodi zbirka je posvećenog i duhovnog karaktera, sastavljena od djela uglavnom živućih umjetnika načinjenih u različitim vrstama medija. Slike, crteži, kolaži, digitalni uradci, skulpture, razne umjetničke instalacije, video zapisi, filmovi, zvučni materijali, interaktivni materijali, *site specific art* instalacije te različiti združeni mediji izražavaju različite društveno kulturalne i filozofske perspektive određene teme. Stavljena u kontekst povijesti, filozofije i ideologije indijske kulture, zbirka predstavlja cijeli raspon indijske kreativnosti, od očuvanja vlastitih korijena do raznih modernih inovacija. Kroz zbirku možemo pratiti raznovrsnost kako suvremene, tako i tradicionalne i primitivne (*tribal*) umjetnosti. Također je sačinjavaju skromni predmeti koji se koriste kao tzv. putokazi na cesti, jednako kao i predmeti visoke vrijednosti. Neki su načinjeni od priznatih indijskih velikana, a drugi od zvijezda u usponu. Umjetnine su stvorene za razne rituale, obožavanja i slavljenja, bilo da su dekorativne ili provokativne, ruralne ili urbane, stare ili nove, jednostavne ili pak djela visoke umjetnosti, lokalne ili globalne, pomirljive ili provokativne.⁶⁵

Izložba je prikazana tematski te nema nikakve razlike ili diskriminacije između suvremenog, tradicionalnog ili primitivnog ili između raznih vjeroispovijesti, hinduizma, islama, džainizma, sikhizma, kršćanstva, budizma, zoroastrizma i judaizma. Neke od tema prezentiranih na izložbi su: postojanost svemira, spontani zanos, odsutnost i prisutnost, *leela*⁶⁶, hodočašća, sakralno i sekularno, unutar svjetova, zamišljanje božanskog, pričanje priča i slično.⁶⁷

Projekt je jedinstven zbog sljedećih točaka:

- umjetnička su djela izabrana iz zbirke od preko 2000 radova

⁶⁴ Gurvich 2016, 72.

⁶⁵ *Forms of devotion* 2019.

⁶⁶ Vedski termin koji označuje božansku zabavu

⁶⁷ Museum of sacred art, nepag.

- prilagodljiv je s obzirom na mjesto i okolnosti
- za njega se brinu različiti kustosi, uključujući Sushmu K. Bahl
- za njegovo ugošćavanje nisu potrebna velika financijska sredstva
- dostupan je nekoliko godina (minimalno pet), počevši od 2015. godine
- promovira socijalnu koheziju u gradovima diljem svijeta
- promovira međureligijski dijalog putem vizualne umjetnosti
- promovira pozitivnu interakciju između modernog i tradicionalnog
- uklanja prepreke i predrasude između različitih umjetničkih stilova
- povezuje naivnu i urbanu umjetnost, elitnu i popularnu te visoku i nisku
- povezuje različite oblike umjetnosti u okviru devocije i duhovnosti
- nastoji biti dostupna javnosti
- podržava održavanje tradicionalnih oblika umjetnosti⁶⁸

Ideja je da se izložba s vremenom pretvori u stalni postav, tj. da se zbirka pohrani u MOSA-u.⁶⁹

⁶⁸ Museum of sacred art, nepag.

⁶⁹ *Forms of devotion* 2019

6. MUZEJI RELIGIJSKIH ZAJEDNICA U HRVATSKOJ; MDC I REGISTAR MUZEJA, ZBIRKI I RIZNICA U VLASNIŠTVU VJERSKIH ZAJEDNICA

Za bolje razumijevanje pojma muzeja religijskih zajednica i istraživanje takvih muzeja u Hrvatskoj od pomoći je bila analiza rada Muzejskog dokumentacijskog centra.

MDC je 1996. godine pokrenuo projekt izrade *Registra muzeja, zbirki i riznica u vlasništvu vjerskih zajednica*.⁷⁰ Tada je uz pomoć Biskupske konferencije rimokatoličke crkve izrađena i poslana prva anketa. Na taj je način upitnik poslan svakoj župi i samostanu, a ostalim vjerskim zajednicama upitnike je poslao sam MDC. Daljnji popis je nadopunjavao i korigiran u suradnji s Ministarstvom kulture, Upravom za zaštitu kulturne baštine i njihovim povjerenstvom na terenu gdje nije uvijek bilo lako doći do traženih podataka.⁷¹ Kao rezultat projekta, zaključeno je kako su vjerske zajednice danas jedinstvene baze podataka koje svjedoče o 174 vjerska objekta u kojima se čuva velik i izuzetno vrijedan dio kulturno povijesnog naslijeđa Republike Hrvatske. Također se navodi kako su uz muzeje i galerije vjerske zajednice najvažniji čuvari pokretne kulturne baštine u Hrvatskoj, a mogli bismo nadodati i u svijetu općenito. Projekt izrade registra pokrenut je iz razloga što su te zbirke dio privatnog opusa zajednice, a model pomoći u njihovom dokumentiranju i zaštiti još nije osmišljen.⁷² U Hrvatskoj unatoč važnosti kulturnih dobara koji su u vlasništvu vjerskih zajednica te koji predstavljaju identitet cijelog naroda, još uvijek ne postoji način planske pomoći od strane države.⁷³ Za eventualnu daljnju analizu samih zbirki od velike je pomoći mrežna dostupnost registra koji se nalazi na internetskoj stranici Muzejskog dokumentacijskog centra te se može pretražiti putem tri kriterija: gradu, vjerskoj zajednici i konzervatorskom odjelu. Ondje se nalaze osnovni podaci o zbirci, adrese, telefoni, podaci o dostupnosti za posjetitelje kao i kratki opis zbirke. Naposljetku, MDC navodi kako je nastankom i održavanjem Registra muzeja, zbirki i riznica u vlasništvu vjerskih zajednica vođenje sustavne evidencije o zbirkama tek započelo, a dokumentiranje je samo prvi korak u

⁷⁰ Muzejski dokumentacijski centar 2019

⁷¹ Laslo 2001, 139

⁷² Muzejski dokumentacijski centar 2019

⁷³ Vranešević 2015, 176

dugotrajnom postupku osmišljavanja stručne muzeološke i konzervatorske pomoći vjerskim zajednicama u očuvanju i prezentiranju kulturne baštine.⁷⁴

Sam registar dokaz je o neraskidivosti povijesnih i kulturnih dobara s određenim vjerskim institucijama koje prevladavaju u određenoj zemlji. Naime, što se Hrvatske tiče, katoličanstvo, kao istaknuta religija, kroz stoljeća je čuvalo pismenost i kulturu Hrvata, a po radu dominantnih crkvenih redova kao što su franjevački i dominikanski red možemo zaključiti da je religija kao takva kroz povijest bila neodvojiva od konstruiranja i čuvanja kulturne baštine. Samostani su kroz povijest bili centri pismenosti, obrazovanja, književnosti, kulture i umjetnosti.⁷⁵ Kao primjer možemo istaknuti i rad biskupa Josipa Jurja Strossmayera koji je bio vodeća i najutjecajnija ličnost u Hrvatskoj u 19. stoljeću te je uvelike pomogao u razvijanju svijesti o kulturnim dobrom. Strossmayer je također sudjelovao u osnutku važnih obrazovnih, znanstvenih i muzejskih institucija u Hrvatskoj.

6.1. Izazovi prilikom upravljanja sakralnom zbirkom u vjerskim institucijama

Zbirke koje su nastale u crkvenim kompleksima, samostanima, župama ili parohijama složenijeg su statusa od zbirki u muzeju. Naime, zbirke u muzeju su u nadležnosti države, lokalne samouprave ili nekih javnih institucija te su češće registrirane, sustavno dokumentirane i zakonom definirane, za razliku od ovih drugih koje su uglavnom nastajale spontano, najčešće zahvaljujući entuzijazmu pojedinaca, bez stručnog vođenja evidencije ili inventarnih knjiga. Primjer je muzej Pravoslavne crkve koji nakon razaranja 1992. godine pa sve do danas nije uspio dokumentirati preostale predmete u zbirci. Iako, iznimke naravno postoje, kao što je primjer dvaju crkvenih muzeja, stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru te Spomen-muzej biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu, koji su upisani u *Očevidnik muzeja, te muzeja, galerija i zbirki unutar ustanova i drugih pravnih osoba*⁷⁶ kao specijalizirani, umjetnički muzeji i muzeji primijenjenih umjetnosti.⁷⁷ Kad smo već kod primjera Katoličke crkve, 2000. godine Hrvatska je biskupska konferencija donijela Uredbu o crkvenim muzejskim zbirkama kojom su utvrđeni uvjeti osnivanja i upravljanja zbirkama Katoličke crkve s ciljem što stručnijeg rukovođenja sakralnom baštinom. Spomenici crkvene

⁷⁴ Muzejski dokumentacijski centar 2019

⁷⁵ Vranešević 2015, 176

⁷⁶ Dokument Ministarstva kulture koji sadrži temeljne podatke o muzejima u Hrvatskoj

⁷⁷ Vranešević 2015, 176

umjetnosti u njoj definirani su kao „sve crkvene građevine i svi predmeti umjetnosti i obrta, koji su služili ili još i sada služe bogoslužju, bez obzira jesu li ili nisu od državnih organa proglašeni spomenicima kulture, a ako ti predmeti zbog bilo kojega razloga više nisu u prvotnoj crkvenoj funkciji, postaju građa crkvenih muzeja i muzejskih zbirki župa i samostana u kojima će se pohranjivati, popisivati, čuvati, obrađivati i prezentirati javnosti.⁷⁸ Unatoč spomenutom vođenju i reviziji inventara vjerske građe radi stvaranja jednog središnjeg inventara, u praksi možemo vidjeti izostajanje takvih popisa zbog okupiranosti vjerskih službenika drugim poslovima i službama te općenitog nedostatka vremena ili nedovoljne zainteresiranosti za kulturne spomenike. Veliki problem također predstavlja i neprofesionalno čuvanje zbirke, to jest nedostatak adekvatne zaštite i stručnog nadzora. Iako Hrvatska biskupska konferencija propisuje, prema potrebi, suradnju crkvenih muzeja sa srodnim svjetovnim ustanovama i odjelima za zaštitu spomenika kulture, često se to ne provodi u stvarnosti zbog manjka povjerenja ili interesa. Razlika između predmeta koji su u vlasništvu vjerske zajednice i onih koji se nalaze u muzejima kao primjeri sakralne namjene jest što su predmeti u muzejima uglavnom zasebni primjerci i izolirani dok se u sklopu zbirke vjerske zajednice uglavnom pohranjuju i izlažu zajedno s drugim primjercima.⁷⁹

Prilikom posjeta muzejima koji posjeduju sakralnu zbirku ili religijskoj ustanovi koja se ističe svojom atraktivnošću, možemo vidjeti zanimljivo ponašanje i reakcije posjetitelja. Postoji skupina posjetitelja koji posjećuju određeni vjerski prostor ili sakralnu zbirku u svrhu hodočašća i duhovnog rasta. Oni osjećaju duboke emocije prema predmetu i prostoru te mogu poželjeti dotaknuti predmet, uputiti mu molitve ili odati poštovanje, pa čak i ako se ne nalazi u sakralnom prostoru. Postoji i druga skupina posjetitelja čiji razlog posjeta nije religijski već posjećuju određene muzeje ili pak vjerske institucije zbog turističkih razloga. Takvi posjetitelji nerijetko žele iskoristiti priliku i uslikati se kraj oltara, liturgijskih predmeta ili unutar prostora same zgrade. Ponekad takvo iskustvo može biti zbujujuće za muzejsko osoblje jer pokreće pitanje kako izložiti određeni sakralni predmet budući da samo njegovo boravljenje u određenom muzeju može izazvati vjerske osjećaje kod posjetitelja. Ovaj nam primjer može pokazati i kako se posjećivanje muzeja ili nekoj vjerske institucije koja igra ulogu muzeja može prakticirati iz mnogih razloga, od vjerskih, duhovnih ili, pak, sekularnih i znanstvenih, a ujedno su i pozadina i očekivanja svakog posjetitelja drugačija.⁸⁰

⁷⁸ Hrvatska biskupska konferencija 2019.

⁷⁹ Vranešević 2015, 176-177

⁸⁰ Buggeln, Paine i Plate 2017, 2

6.2. Osvrt na stanje sakralne baštine prema rezultatima registra

Registar je pokrenuo Želimir Laszlo, tadašnji konzervator savjetnik u MDC-u i i dugogodišnji voditelj projekta. Shvaćajući vrijednost i ravnopravnost zbirki u vlasništvu vjerskih zajednica s ostalim uobičajenim tipovima zbirki kao i problematiku njenog očuvanja i zaštite, MDC je izradio program izrade *Registra muzeja, zbirki i riznica u vlasništvu vjerskih zajednica* po uzoru na sličan registar koji prikuplja i obrađuje podatke za muzeje i galerije u Hrvatskoj.⁸¹

Ako promotrimo statističke podatke, analizom smještaja i zaspupljenosti zbirki po regijama zaključujemo kako je koncentracija zbirki veća na području Dalmacije (76 zbirki ili 49,93 %), iza nje slijede Istra, Kvarner, Gorski kotar i Lika (35 zbirki ili 20,23%), Zagreb (31 zbirka ili 17,92%), Slavonija, Baranja i Srijem (13 zbirki ili 7,51%), Sjeverozapadna Hrvatska (10 zbirki ili 5,78%) te Središnja Hrvatska kao regija s najmanjim brojem poznatih zbirki (8 zbirki ili 4, 62%). Ako promatramo zastupljenost po županijama Grad Zagreb je na prvome mjestu s 31 zbirkom. Slijede Splitko-dalmatinska s 30 i Dubrovačko-neretvanska s 21 zbirkom. Nadalje, Primorsko-goranska sa 17, a Istarska i Zadarska svaka sa 16 zbirki. Šibensko-kninska ih ima devet, Varaždinska šest, a Osječko-baranjska pet. Ostale županije imaju tri ili manje zbirki: Zagrebačka, Karlovačka, Brodsko-posavska i Vukovarsko-srijemska svaka po tri, Ličko-senjska, Krapinsko-zagorska, Požeško-slavonska po dvije te Bjelovarsko-bilogorska, Sisačko-moslavačka, Međimurska i Koprivničko-križevačka svaka po jednu. Za sada Virovitičko-podravska županija nema niti jednu registriranu zbirku te se nalazi na kraju popisa. Ovo je trenutačna situacija u Registru, proizašla iz prethodno napravljenih anketa, stoga trebamo uzeti u obzir da se do sada stanje zasigurno i promijenilo.⁸²

Što se samih vjerskih zajednica tiče, rimokatolička vjerska zajednica prednjači s ukupno 158 zbirki što je gotovo 92%. Naposljetku, to je za očekivati, budući da rimokatolička vjera već stoljećima prevlada na prostoru Hrvatske. Od ostalih vjerskih zajednica, devet pripada srpskoj pravoslavnoj, četiri židovskoj te dvije grkokatoličkoj. Zbirki ostalih vjerskih zajednica nema u Registru, no to ne znači da ih uopće nema.⁸³

⁸¹ Vranešević 2015, 179

⁸² Vranešević 2015, 183-184

⁸³ Vranešević 2015, 185

Što se stalnih izložbi spomenutih zbirki tiče, samo ih 15 ima stalan postav, to jest samo je 9% zbirki otvoreno za javnost dok je 91% i dalje djelomično ili potpuno nepristupačno javnosti.⁸⁴

Što se klasifikacije prema vrsti tiče najviše je zastupljeno umjetničkih zbirki (121 odnosno 19%) i zbirki liturgijskog suđa (104 zbirke odnosno 16%). Nakon njih slijedi 79 zbirki (12%) okupljenih pod oznakom ostalo, a označavaju razne zbirke koje se zbog svoje specifičnosti ne mogu uvrstiti u druge kategorije. To su uglavnom zbirke crkvenog namještaja, zavjetnih darova, relikvija te uporabnih i osobnih predmeta. Zatim slijede zbirke liturgijskog ruha (64 zbirke) te knjižnice vjerskih zajednica (60 zbirki), a svaka od njih čini otprilike 10% ukupnog broja zbirki. Od ostalih su tu arhivska zbirka (39), zbirke relikvijara (37), zbirke knjižne građe (36) koje sveukupno čine 6 % te arheološke (25 zbirki ili 4 %), etnografske (22 zbirke ili 3 %) i numizmatičke (12 zbirki ili 2 %). Po 1 % ukupnog broja čine zbirke dokumenata (njih 7), biografske i prirodoslovne (svaka ima po 6 zbirki) te dokumentarne, memorijalne i povijesne (svaka ima po 4 zbirke). Planoteke te pomorske zbirke nabrojane su dvije, dok su ambijentalne, filatelističke i zbirke tiskane građe zastupljene svaka s jednom zbirkom.⁸⁵

Priložena nam analiza govori kako zbirke, osim onih sakralnih i religijskih predmeta, sadrže i predmete koji su od velike značajke raznim drugim poljima znanosti i kulture.⁸⁶

MDC navodi kako je svjestan nedostataka Registra kao što su neujednačeni opisi zbirki, koji su na nekim mjestima preopsežni, a negdje, pak, šturi i nedostatni što ovisi o podacima kojima se raspolaže. Nazivlje također nije ujednačeno budući da se situacija na terenu često mijenja, a djela se posuđuju i premiještaju te se podaci o zbirkama i predmetima koje čuvaju mijenjaju iz godine u godinu. Stoga Registar ne treba shvaćati kao dovršen čin. Iz njega će neke jedinice nestati, a druge će biti nadodavane. Usprkos nedostacima, ne možemo umanjiti njegov značaj budući da je on jedini takav u Hrvatskoj, a s vremenom će zasigurno biti nadopunjavao i svi nedostaci će se polako ispravljati.⁸⁷

Potpuniji uvid u sve elemente zbirki u vlasništvu vjerskih zajednica moći ćemo dobiti nakon usustavljenja terminologije i popunjavanja polja o vrsti građe, razdoblju, teritoriju i materijalu. Tako ćemo, uz podatke o građi iz muzeja i galerija, omogućiti sveobuhvatnu sliku

⁸⁴ Vranešević 2015, 185

⁸⁵ Vranešević 2015, 185

⁸⁶ Vranešević 2015, 185

⁸⁷ Muzejski dokumentacijski centar 2019

brojnosti i stanja pokretne kulturne baštine na području cijele države, a potom možda i uvid stanja u drugim državama na širem području.⁸⁸

⁸⁸ Vranešević 2015, 185

7. RIZNICA ZAGREBAČKE KATEDRALE

Katolička crkva je kao institucija u hrvatskim zemljama bez sumnje odigrala najvažniju ulogu u stvaranju i očuvanju uspomena u najranijim godinama srednjeg vijeka. Upravo je ona počela razvijati svijest o kulturnim vrijednostima i među prvima je spoznala snagu svjedočenja pojedinih predmeta materijalne kulture razvijajući potrebu za njihovim očuvanjem. Sjedišta biskupija, veće crkve i sjedišta samostanskih zajednica postala su sakralnim mjestima kristalizacije baštine te prvom baštinskom mrežom. Važno je spomenuti znamenita područja kao što su Zagreb i Lepoglava od sjevernih, Trsat, Zadar i Split te Dubrovnik i Kotor od južnih središta.⁸⁹ Budući da u stoljećima srednjeg vijeka, sekularizacija nije bila prisutna (posebno ne u mjeri u kojoj je danas), svjetovna i crkvena povezanost pružila je još veći poticaj očuvanju zajedničkog kulturnog dobra.

U knjizi *Izvori muzeja u Hrvatskoj* Vujić (2007: 47) navodi kako je baština prikupljena unutar Crkve uvijek imala svoju duboku povezanost sa življenjem i slavljenjem vjere te kako su same riznice nastale prije svega zahvaljujući liturgiji kao obredu crkvenog slavlja i njegovim potrebama. Nadalje opisuje kako je unatoč tome također morala postojati i iskra svijesti o potrebi čuvanja tog blaga kao svjedočanstva postojanja i djelovanja jedne zajednice i kao oblika očuvanja njezinog identiteta.

Ako se usredotočimo na terminologiju riječi muzej, njegovu prvu upotrebu u Hrvatskoj možemo pripisati crkvenim institucijama. Naime, prvu grupu dokumenata u kojima nalazimo upotrebljenu riječ *Musaeum* nalazimo u iscrpno obrađenoj građi o isusovačkim kolegijima, samostanima i crkvama u Hrvatskoj. Tako u opisu prvotnih samostanskih prostorija na zagrebačkom Gradecu kroničar Baltazara Milovca prenosi kako se „(k)raj tornja (uz gradski zid) nalazio...zajednički muzej (tj. oveća soba za zajednički odmori razgovor poslije objeda i večere)...“. U daljnim istraživanjima pronalazimo kako se riječ muzej u sjemeništu u 17. stoljeću upotrebljavala za učionicu.⁹⁰

Koliku su ulogu crkvene institucije odigrale u povijesti očuvanja baštine možemo primijetiti i u tome što ne postoji ni najkraći pregled povijesti muzeja, a da se negdje među prvim rečenicama, u vremenu nakon Grčke i Rima, ne spominju crkvene riznice. G. Bazin u

⁸⁹ Vujić 2007, 45

⁹⁰ Vujić 2007, 20

svojoj knjizi *The Museum Age* relikvije, sabrane u katedralnim trezorima, naziva *muzejima u začetku*. Kroz primjere kao što su zbirka talijanskih minijatura, nastala unutar riznice u Sieni ili zbirci srednjovjekovnih malih djela u emajlu i niellu u riznici katedrale u Regensburgu možemo vidjeti kako su se u riznici uz liturgijsko posuđe i ruho sakupljale i druge umjetnine i dragocjenosti.⁹¹

Ovi nas zaključci uvode u priču o Riznici zagrebačke katedrale, zbirci koja sadrži neprocijenjivo crkveno i kulturno blago koje se skupljalo i čuvalo tijekom devet stoljeća hrvatske povijesti, od 11. do 20. stoljeća.⁹² Kroz dugu povijest koja je nekad povoljna za razvoj baštine određene zajednice, a nekad ruši i pali svaki trag njenog postojanja, imamo priliku uočiti međusobno povezivanje religije i svjetovnih zbivanja i njihov međusobni utjecaj. Ta je povijest ovdje prezentirana putem naizgled malene, ali vrijednošću bogate Riznice koja je uspjela očuvati svoj integritet i blago koje je iznimno važno, kako za kršćanski, pa tako i hrvatski identitet.

7.1. Povijest i smještaj Riznice u okviru Zagrebačke katedrale

Riznica zagrebačke katedrale utemeljena je kao sakristija 1093/4. godine prilikom osnutka Zagrebačke biskupije od strane kralja Ladislava Arpadovića (1077.-1095.), a svoje mjesto danas zauzima u prostoru koji se nalazi iznad katedralne sakristije. Povelja o osnutku biskupije nažalost nije sačuvana. Najraniji dokument koji svjedoči o osnivanju biskupije nalazi se u samoj Riznici, a riječ je o povelji ostrogonskog nadbiskupa Felicijana iz 1134. godine. Povelja govori o dolasku prvog biskupa Duha u Zagreb te o odluci nadbiskupa Felicijana o njegovim posjedima u okolici Čazme.⁹³ Povelja je vrlo važna i za sam Zagreb jer se ondje njegovo ime prvi put spominje u pisanom dokumentu. Stručnjaci su pomoću izvora koje nalaze u samoj povelji utvrdili da je vrijeme osnivanja Biskupije najranije kraj 1093. godine, a najkasnije 1094. godine. Povelja je od iznimne važnosti jer vrijeme određivanja nastanka biskupije podrazumijeva i nastanak Riznice, iako se sama Riznica zasebno ne spominje u dokumentu.

⁹¹ Vujić 2007, 47-48

⁹² Muzejski dokumentacijski centar 2019

⁹³ Munk 1983, 27

Po osnutku Biskupije Ladislav nije sagradio novu katedralu jer je umro nedugo nakon osnutka, 1095. godine, te je postojeća crkva igrala ulogu privremene katedrale. Iz tog razdoblja u riznici nam je sačuvan bjelokosni plenarij, tzv. diptihon, te zvonolika misnica, prema tradiciji izrađena od krunidbenog plašta kralja Ladislava, koja se čuvala u oltaru sv. Ladislava kao relikvija, ali je zbog vlage dosta oštećena. Uz nju nalazimo i relikviju čestice sv. Križa iz vremena biskupa Macilina i nekoliko liturgijskih kodeksa. Nakon Ladislavove smrti sagrađena je nova katedrala, u romaničkom stilu, posvećena 1217. godine prilikom odlaska kralja Andrije II. u križarski rat. Na povratku iz Palestine Andrija je, u skladu s tradicijom, donio Zagrebačkoj katedrali na poklon relikviju Betlehenskog djeteta koja se i danas budno čuva u Riznici. Za vrijeme provala Tatara 1242. godine Zagrebačka je katedrala stradala do te mjere da se ondje nije moglo vršiti bogoslužje. Stoga je biskup Stjepan II (1225.-1247.) između njena dva kontrafora dao prigraditi kapelu sv. Stjepana Prvomučenika koja je danas ugrađena u Nadbiskupski dvor. Njegov nasljednik Filip (1247.-1287.) nije obnavljao katedralu već je izgradio utvrdu Medvedgrad za pohranu relikvija, bojeći se ponovne provala Tatara. Na obnovu katedrale dao se njegov nasljednik Timotej (1263.-1287.) koji je naručio nove planove koji su postojeće dijelove prve predtatarske katedrale ukomponirali u novu zgradu. Izvori nam govore kako je Timotej želio sagraditi čitavu katedralu, no za života je uspio sagraditi samo njen istočni bazilikalni dio i možda temelje zapadnog zida i tornjeva. Potencijalni izgled katedrale možemo zamisliti na temelju pečata zagrebačkog Kaptola iz 1297. godine koji je sačuvan samo na crtežu te prema autentičnom pečatu zagrebačkog Kaptola iz 1371. godine. Nakon Timotejeve smrti, kroz 14. i 15. stoljeće, nastavljena je gradnja katedrale, ali uz dodatne izmjene, koje je tražilo tada već novo stilsko razdoblje, gotika. Može se zaključiti da je, osim tornjeva koji nisu prelazili visinu krova, do početka 16. stoljeća katedrala bila uglavnom izgrađena. Kroz iduća stoljeća, pa sve do danas, uz mnoge izmjene i nadogradnje, na koje su prisiljavale povijesne okolnosti, katedrala je polako počela dobivati izgled kakvim se danas krasi.⁹⁴

Budući da je sadašnja sakristija bila podijeljena u dva dijela, rizničko se blago Zagrebačke katedrale (crkveno ruho i posuđe, liturgijski kodeksi i ostale knjige, te povijesne isprave i ostale dragocjenosti od Timotejeva vremena) čuvalo u unutarnjoj sakristiji (*in interiore sacristia*, kako kaže povijesničar Ivan Arhiđakon Gorički). Ulaz u sakristiju bio je sa sjevera kroz okruglu kulu-stubište: zapadni travej bio je pregrađen debelim zidom, na kojem

⁹⁴ Munk 1983, 27-31

je u gornjem dijelu bila freska Posljednjeg suda, a ispod nje vrata za unutarnju sakristiju.⁹⁵ Gdje se čuvalo rizničko blago prije provale Tatara i Timotejeve gradnje, nije utvrđeno. Budući da je rizničkog blaga u predtatarskom razdoblju vrlo malo, zaključuje se da je u periodu dok su povijesne isprave pred Tatarima premještene na Rab, dosta povijesnih dokumenata propalo. Vjerovatno je ista sudbina zadesila i rizničko blago koje Tatari nisu opljačkali, a kodekse su ostavili kao bezvrijedne stvari. 1870. godine tadašnji kanonik-kustos uredio je prostor iznad unutarnje sakristije te od tada pa do današnjih dana riznica ondje zauzima svoje mjesto.⁹⁶

7.2. Značaj Riznice i rizničke zbirke

Vremenski raspon rizničkog fonda, kako smo već rekli, seže od 11. do 20. stoljeća. Svako stoljeće ovog impozantnog vremenskog raspona u svom fondu ima dostojnih, često i izuzetno kvalitetnih predstavnika europskog i domaćeg umjetničkog stvaralaštva u pogledu zlatarstva, srebrnarstva, obrade plemenitih minerala, sitne plastike, bjelokosti, iluminacije liturgijskih kodeksa, grafike, tiskarskih vještina, opreme knjiga i knjigovodstva. Zagrebačka je katedrala, poput ostalih srednjovjekovnih katedrala, bila iznimno važno kulturno i obrazovno središte svoje sredine te je često bila ogledalo kulturno-povijesnih zbivanja užeg i šireg prostora u kojem se nalazila. Također je poticala razvoj obrtničkih i umjetničkih djelatnosti lokalnih majstora, a svojim je ugledom i radom privlačila i strane majstore i umjetnike, kao i razne donatore. U svojim zbirkama posjeduje i vrhunska djela europske umjetnosti.⁹⁷ No, kako svjedoči Ivan Krstitelj Tkalčić, njeni su darovani predmeti i „suze sirotinjske“, jer se je blago skupljalo i nabiralo u kovčege bogataša samo žuljevima tadašnjeg hrvatskoga kmetstva.⁹⁸

Blago darovano crkvi bilo je povjerenom Zagrebačkom kaptolu na čuvanje, a u njegovo ime o njemu je skrbio kanonik čuvar ili *custos*. Tako kaptolski statut iz 1334. godine određuje da kustos „mora biti oprezan, zajamčen i razborit u čuvanju crkvenog blaga i neoštećeno

⁹⁵ Munk 1983, 34-37

⁹⁶ Munk 1983, 34-37

⁹⁷ Munk 1983, 22

⁹⁸ *Hrvatska kulturna baština* 2019

držati ga, da se ni malo ne ošteti ili da propadne, jer je određeno na ures kuće Božje, a nabavljeno je ogromnim troškom i izdancima.“⁹⁹

Sve do kraja 17. stoljeća Riznica je čuvala bogato ukrašenu hrastovu škrinju s državnim ispravama, a koja nam ukazuje kako su se ondje obavljali i pravni, tj. bilježnički poslovi.¹⁰⁰ Ona je tijekom povijesti bila *locus credibilis* (vjerodostojno mjesto), kao i sakristija pavlinskog samostana u Lepoglavi.¹⁰¹ Ondje su se u nazočnosti papinskih i kraljevskih ovlaštenika sklapali ugovori, potpisivali i potvrđivali dokumenti, i crkveni i civilni, a Riznica čuva i srebrni pečatnjak iz 1371. godine, kojim su se pečatili dokumenti sve do polovice 19. stoljeća, kada se Hrvatski državni arhiv preselio, a u tom se prostoru uredila Riznica poput mini muzeja.¹⁰² U sakristiji su se čuvali vrijedni liturgijski predmeti, knjige i arhivski spisi te su se obavljali i pravni poslovi, a do 1600. godine ondje su se održavale i sjednice Kaptola. Sudeći po ovim podacima, sakristija je za čitavu Zagrebačku biskupiju bila izuzetno važan crkveni, kulturni i pravni prostor, a u 17. je stoljeću bila i zatvorena, izolirana i dobro čuvana čemu svjedoče dva požara u Zagrebu, 1624. i 1625. godine, za vrijeme kojih su i arhiv i Riznica ostali zaštićeni i sačuvani.¹⁰³

Ovi nam podaci potvrđuju i samo poslanje Riznice. Osim što je ona mjesto izučavanja i svjedočenja katoličke liturgijske i vjerske istine, ona je također od samih početaka imala i svoju diplomatsku svrhu. Budući da je katolička vjera prominentna u Hrvatskoj, Riznicu ne možemo promatrati samo iz religijske prizme, ona sama po sebi zadire i u onaj svjetovni dio, koji se tokom prošlih stoljeća nastojao odvojiti od Crkve. Važan je primjer potencijalnog pohranjivanja predmeta iz riznice na Medvedgrad koji je podigao biskup Filip u 13. stoljeću kako bi se crkvene vrijednosti sačuvale od neprijateljskih osvajača¹⁰⁴. Primjer nam svjedoči o povezanosti crkvenih i svjetovnih vlasti i njihovom međusobnom surađivanju kroz povijest te o čuvanju pokretne crkvene baštine na svjetovan način.¹⁰⁵

Riznica je odraz ne samo kulturnih nego i ekonomskih prilika Zagrebačke nadbiskupije i čitave povijesti Hrvatske od početka 11. stoljeća pa sve do današnjih dana. Ona je nepresušan i vrlo važan kulturno-povijesni izvor za istraživanje povijesti Hrvatske i Slavonije,

⁹⁹ *Hrvatska kulturna baština* 2019

¹⁰⁰ Vujić 2007, 45

¹⁰¹ Vujić 2007, 45

¹⁰² *Zagrebačka nadbiskupija* 2019

¹⁰³ Munk 1983, 49

¹⁰⁴ Riječ je o Tatarima, koji su 1242. razorili crkvu koja se nalazila na mjestu današnje katedrale

¹⁰⁵ Vujić 2007, 51

jednako kao što su riznice u Zadru, Dubrovniku i Splitu važne za ranu povijest hrvatskog naroda, a posebno za razdoblje hrvatskih vladara. Zagrebačka nadbiskupija i Riznica ostavile su nam još dvije važne tekovine pomoću kojih možemo još dublje zaviriti u crkvenu baštinu. Riječ je o kanonskim vizitacijama i inventarima. Kanonske vizitacije su detaljni opisi crkava, svih predmeta i sve imovine pojedinih župa, koje su biskupski izaslanici službeno posjećivali, te tom prilikom sastavljali iscrpne zapisnike o svemu što je u pojedinoj župi, odnosno crkvi, viđeno i nađeno. Ovdje pronalazimo informacije o raznim crkvama, oltarima, kipovima, slikama i ostalim crkvenim predmetima, kao i o grobljima, svećenicima te o vjerskim i ekonomskim prilikama naroda. S druge strane, više informacija o Zagrebačkoj katedrali i njezinoj riznici donose nam inventari katedrale. Inventari su službeni popisi svih katedralnih predmeta i čitave njene imovine. Nastajali su redovito kod predavanja dužnosti novom kanoniku-kustos. Tada je, na temelju najnovijeg postojećeg inventara budući kustos preuzimao svaki predmet, a vođene su napomene o svakoj promjeni. Primopredaji je svjedočila i komisija koju su imenovali Kaptol i biskup. U izvanrednim slučajevima, kad je biskup to smatrao potrebnim, odredio bi posebnu komisiju za sastav inventara. Iz inventara koji se kroz stoljeća čuvaju u Kaptolskom i Katedralnom arhivu možemo saznati što je Katedrala, odnosno Riznica, posjedovala u određeno vrijeme. Najstariji do danas sačuvani inventar potječe iz 1394. godine, a pronađen je tek u novije vrijeme i objavljen po prvi puta 1951. godine. Kasnije inventare, od početka 15. stoljeća do 1526. godine objavio je I. K. Tkalčić u svojoj knjizni *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, svezak XI, u Zagrebu 1905. godine. Inventari nastali poslije 1526. godine još nisu objavljeni, a nalaze se u spomenutim arhivima te se planira i njihovo dublje izučavanje i objavljivanje. Iako su inventari neprocijenjiv izvor za proučavanje rizničkog blaga, ipak se ne može uvijek sa sigurnošću utvrditi na koji se predmet odnosi pojedini opis budući da su oni prilično sažeti i ponekad neprecizni. No, za razliku od prošlih vremena, današnje nam vrijeme nudi opis predmeta uz precizno ilustriranu fotografiju.¹⁰⁶

7.3. Kako to izgleda danas?

Riznica zagrebačke katedrale otvorena je za posjetu uz prethodnu najavu, a njezinu povijest i zbirku možemo upoznati kroz stručno vodstvo sesetre Line Plukavec koja preko trideset godina radi kao kustosica Riznice preuzimajući brigu o njenim vrednotama.

¹⁰⁶ Munk 1983, 34-37

Riznica zagrebačke katedrale je sasvim drugačija od svakog drugoga muzeja jer je većina predmeta koji su pohranjeni i dan danas u liturgijskoj uporabi i koriste se tijekom liturgijske godine u velikim svečanostima. O Riznici je 2015. godine snimljen i dokumentarni film u režiji Ljiljane Bunjevac Filipović te su tokom godina izdane i mnoge publikacije.¹⁰⁷

7.4. Kratki prikaz Franjevačke galerija Široki Brijeg

Franjevačka galerija Široki Brijeg za razliku od Riznice zagrebačke katedrale svoj rad bazira na umjetnosti općenito, nevezanoj za ikonografski aspekt katoličke religije. Galerija je otvorena 25. srpnja 1990. godine pod geslom: *Umjetnost umjetnicima i prijateljima umjetnosti*. Poznata je po likovnim izložbama i drugim kulturno-umjetničkim događajima, kao što su koncerti, predstavljanje knjiga, projekcije dokumentarnih filmova, šahovski turniri i slično. Samo neke od vrlo uspješnih izložbi Franjevačke galerije bile su izložbe djela Vlahe Bukovca, Emanuela Vidovića, *Slika starih majstora Galerije: Umjetnina Split*, Celestina Medovića, Slavka Kopača, avangardnih umjetnika jugoistočne Europe i slično. U vrijeme otvorenja za javnost, u srpnju 1990. godine, Franjevačka je galerija raspolagala s oko 1000 likovnih djela. Danas ih ima preko 4500, a elektronički ih je katalogizirano oko dvije trećine.¹⁰⁸ Stalni se postav danas sastoji od 229 izložaka, od kojih su neki od iznimne kulturne vrijednosti. U samostanskoj su riznici i u drugim prostorijama samostana i prije osnutka Franjevačke galerije održavane likovne izložbe, počevši od 1979. godine. Na poticaj i uz veliku pomoć Franjevačke galerije 1996. godine osnovana je i Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Mostaru sa sjedištem na Širokom Brijegu.¹⁰⁹ Franjevačka galerija također promovira rad suvremenih umjetnika i studenata spomenute Akademije. Primjer koji to potvrđuje je izložba „Kad riječi utihnu“ iz 2017. godine koja se sastojala od 100 krajolika u izvedbi 46 bivših studenata ALU. Franjevačka galerija primjer je muzejskog prostora vjerske zajednice koji svojim radom potpomaže izlaganje djela suvremenih umjetnika. Galerija od početka pa sve do danas, nema stručno osposobljen kadar stalnih zaposlenika. Brigu za nju su od početka preuzeli fratri, uz povremene usluge prijatelja stručnjaka, pazeći da time ne zapostave svoje redovničke i svećeničke obveze.¹¹⁰ Primjeri Riznice zagrebačke katedrale i

¹⁰⁷ *Zagrebačka nadbiskupija* 2019

¹⁰⁸ *Museums of the world* 2019

¹⁰⁹ *Hercegovina* 2019

¹¹⁰ *Museums of the world* 2019

Franjevačke galerije pokazuju nam kako muzeji i galerije religijskih zajednica mogu djelovati i prezentirati baštinu na različite načine. Riznica prezentira vlastitu povijest i liturgijske običaje dok Galerija svoj rad temelji na umjetnosti općenito i kroz svoju instituciju pruža potporu mladim umjetnicima. Crkva, prema tome, i dan danas nastavlja svoju ulogu koju je imala kroz povijest kao njegovateljica i čuvarica kulture i baštine.

8. ŽIDOVSKI MUZEJ U ZAGREBU

O utjecaju i doprinosu pripadnika židovske zajednice u Zagrebu govori nam izjava dr. Lavoslava Šika, advokata, publicista, cionističkog aktivista, kolekcionara i vlasnika jedinstvene biblioteke judaicae i hebraicae, koji je 1927. godine napisao: „Napisati cijelu povijest zagrebačkih Židova bilo bi isto, što i napisati povijest grada Zagreba.“ Ova izjava nam svjedoči kako su bezbrojni znameniti židovske prisutnosti u međuratnoj i ranijoj povijesti bili snažno ubilježeni u zagrebačku urbanu i pojedinačnu memoriju.¹¹¹ Mnoge građevine koje danas promatramo u centru Zagreba upravo su izgradili arhitekti koji su podrijetlom bili Židovi, a jednako je i s brojnim donacijama i ostalnim kulturnim doprinosima koji su, između ostalog, utjecali na današnji izgled Zagreba.

8.1. Kratki pregled povijesti Židova u Zagrebu

Za vrijeme Habsburške Monarhije, Židovska je općina u Zagrebu bila mala, ali vitalna. U kraljevini Jugoslaviji postala je velik i snažan centar židovstva, a u međuratno je doba doživjela puni procvat. U socijalističkoj Jugoslaviji bila je dio centralizirane zajednice koja je u zadanom političkom i društvenom okviru nastojala održavati židovstvo. Nakon osamostaljenja i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske, Židovska općina Zagreb postala je glavno središte, tzv. os homogenizacije i novog razvoja židovske zajednice u Hrvatskoj.¹¹²

Na hrvatskom tlu postoje tragovi postojanja Židova još iz doba antike. U srednjem ih je vijeku bilo i u Zagrebu, ali oni nestaju na početku novoga vijeka kad je sjeverna Hrvatska postala dio Habsburškog Carstva. U 16. stoljeću u Dubrovniku i Splitu već postoje židovske zajednice koje su nešto ranije osnovali prognanici i izbjeglice iz Španjolske i Portugala. Tek posljednjih desetljeća 18. stoljeća Židovi će se pojedinačno i prigodno pojavljivati kao trgovci na sajmovima u gradovima sjeverne Hrvatske, ali i nastanjivati u njima nakon edikata o toleranciji cara Josipa II. Prvi Židovi u Zagrebu zabilježeni su već 1782. godine. Na početku 19. stoljeća tu je bilo dvadeset obitelji sa sedamdesetak članova. Njihovi predstavnici osnovali

¹¹¹ Knežević i Laslo 2011, 6-7

¹¹² Knežević i Laslo 2011, 126

su 1806. općinu koja će ubuduće zastupati zajednicu i njezine članove pred vlastima i predstavljati je javno. Zakonsko stjecanje građanske ravnopravnosti dodijeljeno im je 1873. godine te se židovska zajednica počela postupno integrirati u zagrebačko i hrvatsko društvo. Zajednica je brzo rasla, a njezini su se članovi počeli uključivati u privredni život i društvo te su postepeno stjecali ugled i postali Zagrepčani. Uskoro je, 1867. godine, sagrađena i posvećena prva sinagoga kao simbol postojanja i socijalne afirmacije Židova. Do kraja 19. stoljeća zajednica je imala više od 3000 članova, a mnogi su od njih bili istaknuti i uspješni trgovci i poduzetnici, industrijalci i bankari, liječnici, odvjetnici, intelektualci i umjetnici. Njihov rast i razvoj nastavio se i u 20. stoljeću te je do 1941. godine židovska općina narasla do gotovo 12000 članova. U razdoblju između dva svjetska rata došlo je do punog cvata zagrebačke općine te je ona bila najjača i najrazvijenija općina u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon Holokausta zajednica je svedena na desetinu prijeratnih članova. Preživjeli su započeli obnavljati život općine, njezine socijalne i kulturne institucije okupljajući one preostale. Raspadom Jugoslavije ugasio se Savez jevrejskih općina sa sjedištem u Beogradu, a već je 1992. godine Zagrebačka općina inicirala okupljanje židovskih općina u Hrvatskoj te je 1995. godine osnovana Koordinacija općina koja zastupa zajedničke interese deset općina, unapređuje njihovu autonomnost i identitet. Osamostaljenje je potaklo i kulturni rad: izdavaštvo, tribine i znanstvene simpozije, izložbe, brigu za baštinu i koncerte, no isto tako socijalnu skrb i edukaciju. Povratom dijela svoje imovine Židovska općina Zagreb stekla je temelj za svoj razvoj i planove. Među njima je najveći projekt izgradnje Židovskog centra sa sinagogom na mjestu hrama razorenog 1941./42. godine u jeku Holokausta i ustaškog režima. Projekt se priprema od 2000. godine, a Centar bi bio centar židovske vjere i kulture.¹¹³ S obzirom na stanje židovske zajednice u Zagrebu danas, odnosno njihovu razjedinjenost i podjelu na dvije suprotne struje, ideja o stvaranju jednog zajedničkog centra ne čini se vrlo izgledna u skorijoj budućnosti.

8.2. Kulturni doprinos židovske zajednice Zagrebu

Najvažniji simbol zagrebačkog židovstva bio je i ostao hram, to jest sinagoga. Zbog osebujne arhitekture i kao istaknuta sakralna građevina već je u prvom vodiču Zagreba iz 1892. godine obilježena kao „znamenitost“. Uz pomoć donacija Izraelitske općine i nekoliko

¹¹³ Knežević i Laslo 2011, 8-9

njenih članova sinagoga je otvorena 1867. godine u Praškoj ulici, a time je omogućeno i preuređivanje velikog stočnog sajmišta u prvi javni park Donjega grada, Zrinjevac.¹¹⁴ Od te su nam sinagoge nažalost ostale samo fotografije, budući da je kroz 1941. i 1942. godinu potpuno razorena od strane ustaških vlasti. U preobrazbi Zagreba u moderni grad Židovi su imali važnu ulogu. Gotovo sve javne zgrade u Donjem gradu projektirali su arhitekti podrijetlom Židovi, a izgradila židovska poduzeća.¹¹⁵ Navodimo ovdje samo neke od važnih donacija Zagrebu: meteorološki stup na Zrinjvcu kao dar dr. Adolfa Holzera gradu Zagrebu, postavljen 1884. godine te glazbeni paviljon na Zrinjvcu, dar industrijalca Eduarda Pristera 1891. godine. Trgovačko-obrtni, danas Etnografski muzej projektirao je 1904. godine Vjekoslav Bastl, učenik Otta Wagnera.¹¹⁶ Na inicijativu Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1919. godine spojile su se postojeće etnografske zbirke s ovećom zbirkom tekstila Salomona Bergera, osnivača i prvog ravnatelja Etnografskog muzeja.¹¹⁷

Uz izuzetne poduzetničke, industrijalističke i bankarske sposobnosti koje su dokazali tokom godina, u međuratno su se doba Židovi potvrdili i na svim područjima znanosti i kulture, u medicini, tehnicima, umjetnosti, kazalištu, novinarstvu, nakladništvu, i tako dalje.¹¹⁸

8.3. *Judaica*

Na Europski dan židovske kulture i baštine, 4. rujna 2016. godine, prilikom proslave 120. obljetnice Židovske općine u Zagrebu otvoren je prvi Židovski muzej. Uz onaj u dubrovačkoj sinagogi, predstavlja jedini takav muzej u Hrvatskoj, iako samostalne zbirke postoje i u drugim gradovima u privatnom vlasništvu židovskih vjernika. U Muzeju je predstavljeno 210 godina postojanja židovske zajednice u Zagrebu, a sakralni predmeti svjedoče o bogatom životu zajednice još od 1806. godine. Zbirka je svjedok židovske vjere, tradicije i identiteta. Muzej je izrastao iz galerije, a nalazi se u Palmotićevoj ulici na četvrtom katu Židovske općine.¹¹⁹

Kustosica muzeja i autorica muzejskog postava je profesorica Mira Wolf koja nas je uputila u zbirku te općeniti rad muzeja. Profesorica Wolf iznosi kako zbirku sakralnih umjetnina sačinjavaju najvrijednija i najljepša djela. Kroz postav je cilj prikazati ne samo

¹¹⁴ Knežević i Laslo 2011, 12

¹¹⁵ Knežević i Laslo 2011, 38

¹¹⁶ Knežević i Laslo 2011, 46-47

¹¹⁷ *Etnografski muzej* 2019

¹¹⁸ Knežević i Laslo 2011, 38

¹¹⁹ *Aljazeera balkans* 2019

bogatstvo povijesne baštine, nego i doprinos u području kulture, umjetnosti, arhitekture i gospodarstva kojim su zagrebački Židovi obilježili Zagreb.¹²⁰

U izjavi za HRT Magazin, prilikom otvorenja muzeja, Mira Wolf je komentirala: „Muzej ima izrazito emotivan naboj. To je muzej duše i dijaloga s našim precima koji su ove predmete donirali. Kroz njih možemo pratiti sudbine onih koji su bili imućni i kulturni ljudi i dobrotvori ovoj zajednici.“¹²¹

8.4. Zbirka Židovskog muzeja

Temelj zbirke su sakralni predmeti vezani uz službu božju, ali i blagdane i sve događaje u kući i obitelji koje određuju vjera i tradicija. Oni također svjedoče o duhovnom životu i kulturi vjernika koji su živjeli s tim umjetninama, ali i o tragediji koja je zadesila židovsku zajednicu. S obzirom na stanje koje je Židove zadesilo i toliki veliki broj uništenih sinagoga u Hrvatskoj, sačuvalo se samo pokretno blago, iako ne uvijek u posjedu onih kojima je pripadalo. Zbirka je, prema tome, nastala strpljivim sabiranjem rasute, opljačkane i otuđene baštine. Mira Wolf navodi kako je malo predmeta uopće vraćeno zajednici, a do mnogih se ne može ni doći, iako se zna mjesto na kojem se nalaze. Nešto je predmeta otkupljeno, a nešto je darovano, najčešće od pripadnika zajednice.¹²² Danas je sakupljeno više od 200 predmeta, a Mira Wolf izjavljuje: „Nekoliko predmeta smo i otkupili, neke smo našli u staračkom domu gdje je jedna mala prigodna sinagoga. A kako starci, ima nekolicina Židova visokih godina, nisu držali obrede, onda smo te predmete preselili kod nas u muzej.“¹²³ Umjetnine potječu iz Zagreba, ali i iz drugih sredina u Hrvatskoj gdje su postojale židovske općine i sinagoge, kao što su Čakovec, Đakovo, Karlovac, Vukovar, Osijek i tako dalje, a njihovo prikupljanje se odvijalo desetljećima.¹²⁴

¹²⁰ *Telegram* 2019

¹²¹ *HRT: Magazin* 2019

¹²² Knežević i Laslo 2011, 150

¹²³ *HRT: Magazin* 2019

¹²⁴ Knežević i Laslo 2011, 150

8.5. Izložba i stalni postav

Zbirka koja je pretočena u stalni postav predstavlja sinagogalnu i kućnu pobožnost, točnije židovski krug života i pravednosti. Glavna svrha izložbe je prikazati život jednog Židova kroz njegove religijske dužnosti, a proučava se putem koncepcije judaizma. Za izložbu je potrebno stručno vodstvo ili poznavanje terminologije judaizma. Budući da su predmeti kulturno-religijske tematike, a nazivi predmeta su uglavnom na hebrejskom, originalnom jeziku, interpretacijske nam legende svoj puni smisao dobivaju uz osobu koja nam može dočarati i objasniti njihovu namjenu. Uz legende na hrvatskom jeziku, važno je naglasiti kako za većinu predmeta postoje i engleski tekstovi.

Osim u Židovskoj općini, kao što smo već naveli, zbirka *judaica* nalazi se i u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu unutar sakralne zbirke koja čini stalni postav.¹²⁵ Zbirka koja se nalazi u Židovskom muzeju predstavljena je na autentičniji način od one u Muzeju za umjetnost i obrt. Iako su predmeti obje zbirke izdvojeni iz svog prvotnog okruženja i stavljeni u prostor Muzeja ipak u Židovskom muzeju možemo bolje proučiti i shvatiti njihov značaj. Budući da spomenuti predmeti u Židovskom muzeju predstavljaju glavne i jedine predmete stalnog postava, pažnja posjetitelja je usmjerena samo na njih. Uz to, u Židovskom muzeju oni su objašnjeni uz stručno vodstvo člana zajednice koji poznaje njihovu povijest iz vlastitog iskustva i svakodnevno se susreće s njihovom praktičnom primjenom.

8.6. Krug života i pravednosti predstavljen putem izložbe

Izložba reprezentira židovski krug života i pravednosti¹²⁶ i doista je tako i prostorno oblikovana. Započinje prikazom rođenja, učeničkog i zrelog doba te na koncu smrti, koja je ujedno i novi početak. Teme rođenja i smrti nalaze se jedna nasuprot druge. Ondje gdje smrt završava počinje krug ponovnog života. Kroz tu simboliku prolazimo izložbom koja nas, uz vodstvo Mire Wolf, uvodi u život vjernika. Kružni koncept izložbe omogućuje nam da i mi kroz izložbu iskusimo ili čak „odživimo“ što se sve događa tokom jednog života s religijske točke gledišta. Kao što je I. Maroević (Maroević, 1993: 11) muzejski predmet opisao, između

¹²⁵ Muzej za umjetnost i obrt 2019

¹²⁶ Židovski krug života i pravednosti predstavlja život jednog Židova koji započinje rođenjem, a završava se smrću, no ta smrt ujedno predstavlja i novi početak

ostaloga, kao dokument određene realnosti, temelj identiteta, svjedok zbivanja i rezultat vještine čovjeka ili djelovanja prirode, jednako nam tako ovi predmeti ukazuju na realnost u kojoj su godinama živjeli hrvatski Židovi, a neki žive i danas. Priča koju predmeti pričaju ukazuje i na povijesne čimbenike koji su destruktivno utjecali na njihov život, ali pokazuje nam i kako je njihova realnost i dan danas uklopljena u židovsku tradiciju, rušeći sve prepreke koje je povijest stvorila.

Krug života koji je opisan na izložbi postoji u brojnim religijama diljem svijeta, od kršćanske misli koja nam kazuje kako je tijelo iz praha nastalo te će se na kraju ponovno pretvoriti u prah te preko drevnih grčko-rimskih i indijskih misli o četiri doba koja se naizmjenično odvijaju. Židovi svoj krug simbolično rečeno završavaju smrću, no ta smrt nije ništa drugo nego novi početak.

Krug života Židova započinje rođenjem i obrezivanjem, tzv. *brit mila* (savez obrezivanja) obredom koji se vrši prilikom osmog dana života djeteta. Obred predstavlja savez koji je Abraham sklopio s Bogom obrezivanjem sebe i svog sina Izaka. Na taj način i novorođeni Židov sklapa savez s Bogom i ulazi u zajednicu.¹²⁷ Nakon obrezivanja djetetu se daje i židovsko ime. To početno poglavlje u životu na izložbi je prikazano putem obrednih predmeta za obrezivanje kao što je jastučić za obrezivanje i slično.

Drugo razdoblje života započinje tzv. *bar micva* obredom, kada osoba postaje „sin zapovijedi“, odnosno vjerski punoljetna.¹²⁸ Njemu dijete pristupa u 13. godini života i ona na neki način predstavlja inicijaciju. U tu svrhu izložene su tore kao prikaz učenja i izučavanja vjere. Ona je glavni element u židovskoj tradiciji i predstavlja najsvetiji predmet. Od predmeta su joj pridodani plašt tore, štit tore, kruna tore, zvončići, drvene ručke, jad (ruka) za praćenje teksta. Još neki od predmeta su šofar (lijevi rog čiste životinje) i mezuze (zapis - kredo - rabina na koži) te dva tura (pravne knjige u kojima se nalaze zakoni i običaji židovskog načina života od rođenja do smrti) koja su iznimno rijetka i vrijedna, a štampana su u Veneciji u 16. stoljeću.¹²⁹

Treće razdoblje je razdoblje stupanja u brak te obiteljski život, za židove najsretnije i najpovoljnije razdoblje. Ovdje također nalazimo predmete koji oslikavaju vjerske običaje

¹²⁷ *Bet Israel* 2019

¹²⁸ *Bet Israel* 2019

¹²⁹ *Hrvatski virtualni muzeji* 2019

obiteljskih ljudi kao što je niz srebrnih predmeta među kojima su svijećnjaci različitih veličina, sedmerokraki (menorah), sinagogalni i kućni svijećnjaci, kaleži za vino, besamimi (perforirana metalna posuda za mirise), oprema za sabat, slika koja predstavlja tradicionalno vjenčanje židovskih mladenaca, baldahin koji se koristi pri obredu, primjer bračnog ugovora i slično.¹³⁰

Zadnja epoha koja je za Židove ujedno i novi početak je smrt. Prikaz umiranja, smrti i pogrebnih običaja prikazan je kroz ilustraciju koja je načinjena u obliku stripa te uz interpretacijsku legendu prikazuje kako izgledaju posmrtni običaji u židovskom društvu. Od velike je važnosti i upisna knjiga mrtvih dobrotvornog i dušebrižničkog društva pod nazivom Hevra Kadiša koje predstavlja svetu bratovštinu koja se brine za pokop umrlih, preostale članove porodice i školovanje djece umrlih. Društvo također preuzima mnogo odgovornosti oko ostalih socijalnih pitanja te je zaslužno i za otvaranje prve pučke kuhinje u Zagrebu.

Zbrici je pridodano i tradicionalno ruho židovskih rabina, a izložba obuhvaća i desetominutnu projekciju.

Posjeti postavu mogući su utorkom i četvrtkom od 12 do 16 sati uz prethodnu najavu, a izložba obuhvaća i posjet samoj hramskoj prostoriji. Mira Wolf kao kustosica muzeja vrši i stručno vodstvo, pričajući priču o predmetima koji nam dočaravaju kako izgleda život pripadnika židovske tradicije i koja je simbolika u njima protkana. Za one koji žele znati više o radu same općine i Židova u Zagrebu, također je moguća nabava publikacije pod nazivom Židovski Zagreb koji na svojim stranicama opisuje i muzejsku zbirku.

8.7. Knjižnica i arhiv

Židovska općina sadrži i knjižnicu koja je podijeljena u tri cjeline, a detaljne informacije o njenom sastavu pruža nam Muzejski dokumentacijski centar. Prvu cjelinu čini posudbeni fond koji sadrži 5000 naslova. Tu se čuvaju knjige uglavnom novijeg datuma, a sadrži i *judaicu*. Drugu cjelinu čini *hebraica* s oko 7000 naslova. Većinom se radi o molitvenicima i vjerskoj literaturi. Treću cjelinu čini Šikova biblioteka koja sadrži oko 5500 knjiga. Većina knjiga je iz međuratnog razdoblja, ali ima i knjiga iz 16. i 17. stoljeća. Što se

¹³⁰ Hrvatski virtualni muzeji 2019

arhiva židovske općine tiče, on se sastoji od oko 5000 dokumenata od 19. stoljeća pa sve do danas. Arhiv je vrlo važan za povijest Židova u Zagrebu.¹³¹

8.8. Židovski muzeji općenito

Osim u Zagrebu, u Hrvatskoj postoji još jedan Židovski muzej koji se nalazi u Dubrovniku u sklopu dubrovačke sinagoge. U muzeju se čuva 88 predmeta koji čine dragocjenu zbirku liturgijskih predmeta i predmeta iz povijesti židovskog naroda na području Dubrovnika.¹³² U ostalim europskim, ali i svjetskim gradovima nalazimo mnogo reprezentativnih muzeja koji predstavljaju židovsku tradiciju. Samo neki od njih su Beč, Atena, New York, London, Krakov i ostali koji su svoje prostore posvetili prezentaciji judaizma. Židovski muzeji također imaju i svoju problematiku. Većina muzeja u Europi, uz moguće iznimke, zapravo predstavlja tematiku Holokausta. Izvan Europe, Židovski muzeji se uglavnom tiču imigracije, a u Izraelu muzeji prenose židovsku nacionalnu priču. Najautentičniji su zasigurno oni u Izraelu gdje „iz prve ruke“ dobijamo uvid u povijest i detalje religije koja je svoje začetke započela na tom području. Što se Europe tiče, budući da Holokaust predstavlja samo jednu stranu židovske povijesti u Europi, potrebno je da Židovski muzeji koji se ondje nalaze sagledaju i onu drugu, motivirajuću stranu, koja predstavlja doprinose Židova kroz povijest pa sve do danas. Židovska povijest nije završena s Holokaustom i Drugim svjetskim ratom već se nastavlja i još uvijek traje, otvarajući tako mogućnosti za daljnje sabiranje, istraživanje i prezentiranje židovske materijalne i nematerijalne baštine.¹³³

¹³¹ *Hrvatski virtualni muzej* 2019

¹³² *Hrvatski virtualni muzej* 2019

¹³³ Kirshenblatt-Giblett 2011, 5

9. MUZEJ SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE EPARHIJE ZAGREBAČKO-LJUBLJANSKE U ZAGREBU

Zadnji, ali ne manje važan muzej kojeg ćemo u ovom radu predstaviti je Muzej Srpske pravoslavne crkve. U jednakoj mjeri kao i Katolička crkva i Židovska općina, Pravoslavna je crkva imala važnu ulogu u razvoju hrvatskih gradova te već stoljećima tradicionalno postoji kao jedna od vjerskih zajednica u Hrvatskoj. Zajednička povijest koja se često ispreplitala između srpskog i hrvatskog naroda stvorila je teren na kojem su kroz stoljeća zajedno živjeli i stvarali međusobna kulturna naslijeđa. Stoga ne možemo zanemariti njihov međusobni utjecaj koji su imali na razne aspekte života na ovom području i zajedničku baštinu koja je ostala kao simbol tog zajedničkog suživota.

Eparhija¹³⁴ zagrebačko-ljubljanska, čiji je ekvivalent u Katoličkoj crkvi biskupija, obuhvaća oblast Gornje Slavonije, odnosno današnje sjeverne Hrvatske, i cjelokupnu oblast Republike Slovenije.¹³⁵

Muzej Srpske pravoslavne crkve Eparhije zagrebačko-ljubljanske, kako njegovo puno ime glasi, centralna je riznica ove dijaceze. Ona je bitan dio sveukupne kulturne baštine sprskog naroda i Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, ali i svih naroda na području Hrvatske pa i Europe. Brojni predmeti koji su izloženi u muzeju napravili su umjetnici s Krete i Grčke, Venecije, Beča, Augsburga, Pešte, Moskve i Kijeva. Iako Muzej posjeduje predmete još iz 13. stoljeća, većina njih pripada razdoblju od 17. do 19. stoljeća. Predmeti su i danas, po svojoj umjetničkoj i kulturnoj vrijednosti, bitan dio duhovnog i kulturnog sadržaja Europe i svijeta.¹³⁶

¹³⁴ U Pravoslavnoj crkvi oblast koja se nalazi pod kanonskom upravom jednog episkopa

¹³⁵ *Mitropolija zagrebačko-ljubljanska* 2019

¹³⁶ Mileusnić 2006, 20

9.1. Kratki pregled pravoslavne kulturno-povijesne baštine u Hrvatskoj

Prve susrete s pravoslavnim svećenstvom na ovim prostorima pripisujemo Kantakuzini Katarini Branković, kćeri srpskog despota Đurđa Brankovića koja se 1434. godine udala za grofa Ulriha II Celjskog. Prilikom udaje Katarina je iz Smedereva uz pratnju i dvorjane, povela i pravoslavnog svećenika kao osobnog duhovnika. U njezino je vrijeme napisana prva do sada poznata srpsko-slovenska knjiga na ovim prostorima pod nazivom *Apostol* te je načinjena jedna mitra¹³⁷ za Beogradsku metropoliju. Ti se predmeti smatraju prvim poznatim i najdragocjenijim crkveno-umjetničkim eksponatima Srba na teritoriju današnje Hrvatske.¹³⁸ Od tih najranijih vremena pa sve do današnjih dana pravoslavci su za sobom ostavili mnogo crkvenog i liturgijskog dobra te je danas pravoslavlje, nakon katoličanstva, druga najzastupljenija religija u Hrvatskoj, ako uzmemo u obzir popis stanovništva u Republici Hrvatskoj koji je Državni zavod za statistiku objavio 2011. godine.¹³⁹ U svojim čestim seobama pravoslavci su ostavljali svoja materijalna dobra i nosili sa sobom relikvije svojih svetaca i crkveno-umjetničke dragocjenosti iz riznica napuštenih ili razrušenih srpskih crkava, samostana i ostalih crkvenih zdanja. Nekada su te seobe bile privremene, a nekada i trajne. Na novim bi prostorima ponovno otpočinjali gradnju životnih i duhovnih boravišta, što bi u početku bilo skromno, od privremenog materijala, a kasnije i od trajnih. U novoizgrađena su vjerska središta pohranjivali donesene svetinje: bogoslužne predmete, crkvene knjige, povelje i privilegije te druge umjetničke i povijesne predmete. Te samostanske čuvaonice i riznice bile su preteče crkvenom muzeju u Zagrebu. S vremenom su građi koju su donijeli pridruživani i novi predmeti te oni čine današnju zbirku crkvenog muzeja. Jedan broj predmeta dobiven je kao molitveni prilog ili zavjetni dar od vjernika ili crkvenih velikodostojnika. Nažalost, tokom stoljeća, na očuvanje i život određenih predmeta svoj su utjecaj ostavili razni ratovi i druge nedaće, ali i zub vremena.¹⁴⁰

9.2. Povijest muzeja i zbirke

Puni naziv muzeja u vlasništvu Pravoslavne crkve glasi Muzej Srpske Pravoslavne crkve Eparhije zagrebačko-ljubljanske u Zagrebu. Osnovan je 23. listopada 1981. godine kao

¹³⁷ liturgijska kapa

¹³⁸ Mileusnić 2006, 7

¹³⁹ *Culturenet* 2019

¹⁴⁰ Mileusnić 2006, 9-10

centralna riznica Zagrebačko-ljubljanske metropolije. Zbirka se sastoji od bogoslužnih i umjetničkih predmeta koji su nekada pripadali crkvama i samostanima na području tadašnjeg Varaždinskog generalata, odnosno duhovnom prostoru Marčanske, kasnije Severinske, potom Severinsko-lepavinske, a od 1930. godine Zagrebačke, odnosno Zagrebačko-ljubljanske episkopije, danas Zagrebačko-ljubljanske i cijele Italije. Nažalost, najveći je dio ovog povijesnog i liturgijskog blaga bio opljačkan za vrijeme Drugog svjetskog rata.¹⁴¹

Nakon rata, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve 6. lipnja 1945. godine dao je zadatak dr. Radoslavu Grujiću, tadašnjem upravitelju Muzeja Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, da što prije ode u Zagreb i pokuša pronaći i povratiti sva kulturno-umjetnička i povijesna dobra koja su za vrijeme rata otuđena te ih što prije prenese u Srijemske Karlovce, a ako to nije moguće onda u Beograd. Istraživanjem dr. Grujića, koje je pratila i Zemaljska komisija, ustanovljeno je da je oko 70 % svih dragocjenosti sačuvano u Muzeju za umjetnost i obrt, a ostali predmeti koji su se uspjeli pronaći bili su u Sveučilišnoj knjižnici, Gradskoj gliptoteci i Muzeju Zagrebačke nadbiskupije. Komitet za kulturu pri vladi FNR Jugoslavije izvijestio je 2. svibnja 1946. godine Ministarstvo prosvjete Hrvatske da se predstavnicima Srpske pravoslavne crkve preda samo ona baština koja je odnesena s teritorija NR Srbije i njezinih oblasti, a koja se tada nalazila u Zagrebu, a neka predmeti s teritorija NR Hrvatske i dalje ostanu na istom području. Primopredaja je izvršena u periodu od 13. svibnja do 8. lipnja 1946. godine te su sve dragocjenosti dopremljene u Beograd. Budući da se baština sastojala prije svega od crkvenih vrednota one su prenesene u Muzej Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, odnosno knjižni fond Patrijaršijske knjižnice. Jedan je dio liturgijskih predmeta vraćen crkvama i samostanima na području Srijema i Bačke kako bi se mogli koristiti u liturgijske svrhe. Preostala povraćena baština (dragocjenosti iz Gornjokarlovačke, Zagrebačke, Pakračke, odnosno Slavonske eparhije, te dijelom iz Dalmatinskog i Srijemskog vladičanstva¹⁴²) pohranjena je u novoosnovanom Muzeju Srba u Hrvatskoj koji je nastao 1946. godine kao odjel Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, a od 1952. je djelovao kao samostalna ustanova. Muzej je 1962. godine ukinut, a za dvije godine postaje Odjel Povijesnog muzeja Hrvatske. Odjel je 1967. godine trajno ukinut, a svo srpsko umjetničko i kulturno dobro ušlo je u fond Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu. Tek 25. veljače 1981. godine postignut je sporazum i potpisan protokol da se u što kraćem vremenu sva crkveno-umjetnička dobra koja se nalaze u zagrebačkim muzejima vrate Srpskoj pravoslavnoj crkvi.

¹⁴¹ Mileusnić 2006, 11

¹⁴² Pojam koji označuje dijecezu, biskupiju

Zagrebačka je metropolija 1983. godine, nakon više od 40 godina, preuzela liturgijska, umjetnička i povijesna dobra sa područja Zagrebačko-ljubljanske eparhije. Svi su predmeti tada s područja jedne eparhije vraćeni u sjedište te eparhije, a ona dobra koja pripadaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a nema podataka odakle su odnesena, pohranjena su u Episkopski dvor u Pakracu. To je područje bilo najveće po veličini i broju crkvenih jedinica te je najviše predmeta ondje opljačkano.¹⁴³

Muzej je prvo bio smješten u ulici Prilaz JNA br. 4 (današnja Deželićeva 4) u zgradi gdje se nalazila rezidencija Zagrebačko-ljubljanske metropolije. Zgrada je sagrađena u razdoblju od 1886. do 1887. godine, a proglašena je i spomenikom kulture. Stalni je postav muzeja otvoren 1985. godine. Tadašnja je izložba, iako uvjetovana prostorom i materijalom, napravljena po muzeološkim principima. Izložba se sastojala od 67 ikona, 30 liturgijskih predmeta, 11 odežda¹⁴⁴, rukopisnih i starih tiskanih knjiga te privilegija austrijskih careva i moldavskih vojvoda. Jednu cjelinu činile su crkvene knjige, pisane od kraja 13. do 19. stoljeća s bogatim ornamentima. Značajne su i dvije kompozicije baroknog umjetnika Joakima Markovića iz 1750. godine na kojima je prikazano kako Srbi i Hrvati primaju povlastice od bizantskog cara Bazilija Makedonca, odnosno austrijskog cara Rudolfa II. Te su dvije umjetnine postale zaštitno lice muzeja.¹⁴⁵

9.3. Muzej i njegova uloga danas

Kada smo govorili o Židovskom muzeju u Zagrebu, mogli smo vidjeti koliko je baštine nepovratno uništeno teškom poviješću koja je židovsku zajednicu pratila, posebno razaranjem sinagoge 1941./42. godine. Slična sudbina pogodila je i pravoslavnu zajednicu kada je 11. travnja 1992. godine minirana zagrada Metropolije zajedno s muzejom. Tada se gornji kat urušio na muzejsku izložbu u prizemlju. Župnik Milenko Popović zajedno je s nekoliko župnika i muzealaca izvukao predmete i smjestio ih u metalne sanduke. Jedan broj predmeta je nestao (fragment rukopisne knjige, panagija, križ), a nekoliko ih je znatno oštećeno (ikona Tajna večera). Sačuvani predmeti smješteni su u odgovarajuće prostorije Crkvene općine u Zagrebu, a zbog ratnih prilika i drugih nedaća mijenjano im je mjesto čak

¹⁴³ Mileusnić 2006, 11-14

¹⁴⁴ Odeća korištena u pravoslavnoj liturgiji

¹⁴⁵ Mileusnić 2006, 15-16

sedam puta. Napokon, 2003. godine je utvrđeno da je stanje zbirke zadovoljavajuće te da se može pristupiti obnovi crkvenog muzeja u Zagrebu. Obnova muzeja je započela 2002. godine. Za novi stalni postav muzeja izabran je prostor na prvom katu u Ilici 7 gdje se i danas nalazi. Materijalna sredstva je pokrio EUO Zagreb, odnosno Crkvena općina zagrebačka, a Muzej je otvoren 2006. godine. Tada je izdan i katalog koji opisuje povijest i rad muzeja te sve važne informacije o zbirci i predmetima.¹⁴⁶

Novi postav Muzeja čine sačuvani predmeti iz prvobitnog postava. Nedostaju jedino nestali i oštećeni predmeti, a jedan manji broj čine predmeti novijeg datuma. Prostor se sastoji od tri prostorije i jedne velike dvorane te čuvaonice. Velika se dvorana, osim stalnog postava, koristi i za održavanje predavanja i znanstvene skupove, kao i povremene izložbe. Stalni postav čini 250 predmeta: 108 ikona datiranih od 16. do 20. stoljeća; 15 rukopisnih i starih tiskanih knjiga; 25 liturgijskih predmeta od metala i drveta; 10 izložaka od tekstila te 12 ostalih predmeta.¹⁴⁷

Muzej, odnosno njegov stalni postav imaju tri osnovna zadatka:

1. Čuvanje i odgovarajuća zaštita umjetničkog i povijesnog naslijeđa Srpske pravoslavne crkve, odnosno Zagrebačko-ljubljanske eparhije
2. Izlaganje eksponata u cilju boljeg sagledavanja uloge Srpske pravoslavne crkve i srpskog naroda na prostorima Slavonije, odnosno Hrvatske
3. Dostupnost umjetničkih eksponata i drugog crkveno-povijesnog materijala stručnjacima i osobama koje se za njih zanimaju¹⁴⁸

Budući da nakon miniranja 1992. godine nisu popisani niti dokumentirani preživjeli predmeti, kroz 2019. godinu se planira potpuno preurediti izložba, a s njome i muzejski prostor. Upravo u jeku promjena, posjetili smo Muzej kako bismo saznali informacije potrebne za istraživanje. Đakon Branimir Jokić, kustos muzeja, obavijestio nas je kako se Muzej trenutno preuređuje. Planiraju se popisati svi postojeći predmeti i nešto predmeta koji datiraju s drugih prostora poslati u Pakrac kao središte Slavonske eparhije. Prostor Muzeja planira se premjestiti u druge prostorije iste zgrade. Promjene se vrše s ciljem unaprijeđivanja

¹⁴⁶ Mileusnić 2006, 18-19

¹⁴⁷ Mileusnić 2006, 19

¹⁴⁸ Mileusnić 2006, 18

rada Muzeja i započinjanja sustavnog dokumentiranja zbirke kao vrlo važne funkcije svakog suvremenog muzeja.

10. ZAKLJUČAK

U ovom smo se radu osvrnuli na dinamiku sakralnih predmeta smještenih u vjerske institucije i u kratkim smo crtama naveli karakteristike sakralnih predmeta smještenih u sekularni prostor. Uspoređujući ta dva čina možemo zaključiti kako između sakralnih i sekularnih muzeja postoje određene sličnosti, ali i razlike. Muzeji i vjerske institucije u pogledu baštine imaju zajedničku ulogu njenog čuvara te obje imaju želju predstaviti je javnosti. Iako se muzeji i vjerske institucije na prvi pogled potpuno razlikuju po svom pristupu, one imaju sličnu viziju potaknuti ljude da dobiju dublje iskustvo pojavnog svijeta. Obje institucije imaju jednaku potrebu da sabiru, očuvaju i prezentiraju baštinu koja se nalazi u njihovim prostorima.

Uz navedene zajedničke točke, moramo zaključiti kako muzeji religijskih zajednica ipak imaju specifičnu ulogu u očuvanju sakralnih predmeta koja ih na neki način razdvaja od onih uobičajenih, sekularnih muzeja.

Proučavajući i uspoređujući navedene muzeje religijskih zajednica možemo ustanoviti određene zajedničke karakteristike i zajednički način funkcioniranja takvih muzeja, ali i činjenicu da i među njima postoji razlika. Budući da muzeji religijskih zajednica čuvaju ono kulturno blago koje se tiče zajednica koje upravljaju muzejima, na primjer Katolička crkva, Židovska općina i slično, te su određene institucije povezane s predmetima i zbirkom na osobnijoj razini nego li su sekularni muzeji povezani s predmetima i zbirkama koje ondje pohranjuju i prezentiraju. Možemo primijetiti kako je emotivni naboj izraženiji u muzejima religijskih zajednica nego li je to u običnim muzejima, a to smo imali priliku i iskusiti prilikom posjete i istraživanja muzeja tog tipa. Muzeji religijskih zajednica nastoje prezentirati predmete s kojima su, kao članovi zajednice, u osobnom odnosu i predstavljaju tzv. korisnike tih predmeta u duhovnom pogledu. Ti i slični predmeti obilježili su njihove živote i oni su se tijekom cijelog života susretali s njima, bilo u kućnoj pobožnosti ili na mjestima duhovnog okupljanja kao što su crkve, hramovi i slično. Stoga je čuvanje i reprezentiranje takvih predmeta od velike važnosti i za zajednicu i za njene pojedince. Prema tome, osoblje takvih muzeja (kustosi i volonteri) najčešće dolazi iz redova pripadnika vjerske institucije koji su kao svoju službu i misiju odabrali vođenje muzeja i brigu o njemu. Prilikom susreta s kustosima muzeja koje smo istražili imali smo priliku susresti se s osobama koje

nisu samo kustosi već i članovi svoje zajednice, a ono što prezentiraju dio je njihove svakodnevice. U svjetovnim muzejima kustosi su uglavnom ljudi koji su profesionalno obrazovan iza taj posao te pristupaju predmetima sa znanstvene i stručne strane, dok je u muzejima religijskih zajednica prisutna i osobna i duhovna nota. Mogli bismo reći da je to najznačajnija razlika između muzeja religijskih zajednica i onih koji su u službi države, grada i slično. Negativni aspekti takvog pristupa su česta neprofesionalnost i neobjektivnost koju takvo osoblje možda čak i nesvjesno ispoljava u svojoj muzejskoj instituciji. Oni su rijetko obučeni za muzejsku profesiju i nemaju muzeološko znanje. Zbog toga se može dogoditi da muzeje vode više putem osjećaja i sentimenta nego li znanstveno i stručno. Prilikom posjete vjerskim muzejima često smo se susretali i s izjavama koje se mogu razumijeti kao neargumentirano konstruiranje i sugeriranje jednog poimanja svijeta budući da su snažno povezani s predmetima i s tradicijom koju predstavljaju. Na taj se način gubi objektivni i kritički pogled na određenu problematiku. Pozitivni aspekti takvog djelovanja su dobro poznavanje predmeta i velika odgovornost i briga koju kao članovi zajednice imaju prema svojoj baštini te želja da se za tu baštinu pobrinu na najbolji način.

U svim muzejima koje smo analizirali posjet je bio moguć samo uz prethodnu najavu i to uz stručno vodstvo. Stoga takvi muzeji imaju organizirano živo upoznavanje posjetitelja sa svojim zbirka. Njihovi kustosi su i više nego dobro upućeni u predmete i izložbe i mogu je detaljnije i s više informacija predstaviti posjetiteljima nego li to može biti slučaj u sekularnim muzejima. Upravo smo to i iskusili prilikom posjeta postavima spomenutih muzeja gdje smo osim onih uobičajenih opisa predmeta i njihovih značenja dobili i širi uvid zbog čega su ti predmeti važni toj zajednici i što su predstavljali ili još uvijek predstavljaju u životu zajednice.

Prilikom analize četiri muzeja, *Museum of Sacred Art*, Riznice zagrebačke katedrale, Židovskog i Pravoslavnog muzeja, uvidjeli smo kako se oni međusobno razlikuju. *Museum of Sacred Art* razlikuje se od ostalih jer prezentira predmete koji se tiču kreativnog iskazivanja duhovnosti općenito te nema za cilj predstavljanje povijesti ili liturgije vlastite zajednice. MOSA posvećuje pažnju živućoj umjetnosti dok su preostale religijske zajednice uglavnom fokusirane na kulturno-povijesnu ostavštinu ili predmete liturgije. Dakle, ISKCON kao vjerska zajednica koristi instituciju muzeja kako bi prezentirala svoja učenja i duhovnost i na taj način inspirirala širu publiku. Stoga, MOSA djeluje više kao muzej ili galerija suvremene umjetnosti. Naveli smo i primjer Franjevačke galerije koja također svoj rad temelji na

predstavljanju umjetničkih djela koja se i ne moraju nužno ticati duhovnosti te kroz različite izložbe promovira suvremene umjetnike i bivše studente Akademije likovnih umjetnosti koja je otvorena na poticaj Galerije.

Ovi nam primjeri jasno pokazuju kako muzeji religijskih zajednica, iako se svi bave identitetima svojih zajednica, počivaju na različitim konceptima. Stoga ih treba nastaviti istraživati kao važnu muzeološku temu.

11. LITERATURA

- Bryant, E. F., Ekstrand M. L., ed. (2004.) *Hare Krishna Movement: The Postcharismatic Fate of a Religious Transplat*. New York: Columbia University Press.
- Buggeln, G., Paine, C., Plate, B., ed. (2017.) *Religion in Museums: Global and Multidisciplinary Perspectives*. New York: Bloomsbury Academic.
- Divković, M. (1900.) *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Zemaljska tiskara
- Gob, A., Drouguet N. (2007.) *Muzeologija: povijest, razvitak, izazovi današnjice*. Zagreb: Izdanja antiBARBARUS
- Gurvich, M. (2015) Museum of Sacred Art. *Hindu forum of Europe, Diwali at the European Parliament*, str. 43-47
- Gurvich, M. (2016.) Museum of Sacred Art. *Hindu forum of Europe, Diwali at the European Parliament*, str. 60
- Brooks, C. R. (1998.) *ISKCON's Place in the Bengal Vaishnava Tradition of Caitanya Mahaprabhu*. *Journal of Vaisnava studies*. Vol. 6, No. 2 , str. 5-31
- Katalog MOSA-e: *Museum of Sacred Art*, nepag.
- Katalog *Sri Mayapur Chandrodaya Mandir, Temple of Vedic Planetarium*, nepag.
- Knežević, S.; Laslo, A. (2011.) *Židovski Zagreb: kulturno-povijesni vodič*. Zagreb: Predstavnik židovske nacionalne manjine grada Zagreba Židovska općina Zagreb.
- Laslo, Ž. (2001.) *Muzeji, zbirke i riznice u vlasništvu vjerskih zajednica*. *Informatica museologica*. Vol.32 No.3-4, str.139-140
- Lyons T. (2010.) *Living Traditions in Indian Art: The Divine Image*. *Living Traditions in Indian Art*. India: Mapin Publishing Pvt. Ltd in association with Museum of Sacred Art (MOSA), Belgium.
- Mairesse, F., ed. (2018.) *Museology and the sacred*. Pariz: ICOFOM
- Maroević, I. (1993.) *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Mileusnić, J. (2006.) *Muzej srpske pravoslavne crkve u Zagrebu*. Beograd: Tipografik plus
- Munk, Z., ur. (1983.) *Riznica zagrebačke katedrale: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983*. Zagreb: MTM, Jezuitski trg 4
- Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami (2014.) *Nektar predanosti*. Zagreb: Međunarodno društvo za svjesnost Krišne u Republici Hrvatskoj
- Vranešević, D. (2015.) *Fenomen zbirki vjerskih zajednica u Hrvatskoj: Registar muzeja, zbirki i riznica u vlasništvu vjerskih zajednica Muzejskog dokumentacijskog centra. Informatica museologica*, No.45-46, str. 176-177, 179,183-185
- Vujić, Ž. (2007.) *Izvori muzeja u Hrvatskoj*. Zagreb: Art magazin Kontura

Internetske stranice:

Aljazeera balkans

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/otvoren-zidovski-muzej-u-zagrebu>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Bhagavad-Gita Diorama-Museum

<https://www.bgmuseum.com/about-museum/>

(zadnji pristup 26.03.2019.)

Culturenet.hr

<https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=23572>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Etnografski muzej

<http://www.emz.hr/O%20muzeju/Povijest%20muzeja>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Forms of devotion

<http://formsofdevotion.org/forms-of-devotion/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Hercegovina

<https://www.hercegovina.info/vijesti/hercegovina/siroki-brijeg/siroki-brijeg-otvoren-stalni-izlozbeni-postav-franjevacke-galerije-97472>

(zadnji pristup 21.03.2019.)

HRT: Magazin

<https://magazin.hrt.hr/355777/zidovski-muzej>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Hrvatska biskupska konferencija, Uredba HBK o crkvenim muzejima i muzejskim zbirkama

<http://hbk.hr/dokumenti-hbk/uredba-hbk-o-crkvenim-muzejima-i-muzejskim-zbirkama/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Hrvatska kulturna baština

[http://www.kultura.hr/hr%20;/content/view/full/2314/\(offset\)/60](http://www.kultura.hr/hr%20;/content/view/full/2314/(offset)/60)

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Hrvatski virtualni muzeji, MDC

<http://hvm4.s10.novenaweb.info/hr/rezultati-pretrage/?crkvenezbirke>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

ISKCON

<http://www.iskcon.org/what-is-iskcon/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

ISKCON desire tree

<https://gaudiyahistory.iskcondesiretree.com/tag/bhaktisiddhanta-sarasvati-thakura/>

(zadnji pristup 26.03.2019.)

Muzejski dokumentacijski centar

<http://mdc.hr/hr/mdc/zbirke-fondovi/registri/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

<http://hvm.mdc.hr/riznica-zagrebacke-katedrale-zagreb,6/hr/crkvene-zbirke/>

(zadnji pristup 20.03.2019.)

Mitropolija zagrebačko-ljubljanska

<https://mitropolija-zagrebacka.org/istorijat-mitropolije-zagrebacko-ljubljanske/?script=lat>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Museums of the world

<http://museu.ms/museum/details/17444/franjevacka-galerija-siroki-brijeg>

(zadnji pristup 21.03.2019.)

Muzej za umjetnost i obrt

<https://www.muio.hr/>

(zadnji pristup 20.03.2019.)

Museum of sacred art

<http://mosabelgium.com/about-us/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Radhadesh

<https://www.radhadesh.com/en/history-castle/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Telegram

<https://www.telegram.hr/kultura/u-zagrebu-je-konacno-otvoren-zidovski-muzej-bili-smotamo/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Zagrebačka nadbiskupija

<http://www.zg-nadbiskupija.hr/dokumenti/aktualnosti/riznica-zagrebacke-katedrale-na-filmu>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Zakon o muzejima

<https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj

<http://www.bet-israel.com/religija/zivotni-ciklus/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Wikipedia

<https://sh.wikipedia.org/wiki/Eparhija>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

https://en.wikipedia.org/wiki/Company_style

(zadnji pristup 19.03.2019.)

https://en.wikipedia.org/wiki/Thanjavur_painting

(zadnji pristup 19.03.2019.)

Why do Jewish Museums Matter? An International Perspective

Professor Barbara Kirshenblatt-Gimblett

http://www.aejm.org/site/assets/uploads/2014/07/Barbara-Kirshenblatt-Gimblett_Why-Do-Jewish-Museums-Matter-An-International-Perspective_Keynote-2011.pdf

(zadnji pristup 26.03.2019.)

Slike su dostupne na sljedećim Web stranicama:

Slika 1. *British museum*

https://hr.wikipedia.org/wiki/British_Museum

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 2. *Rijksmuseum* u Amsterdamu

<https://www.jung.de/en/4019/references/rijksmuseum-amsterdam-netherlands/251/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 3. *Philadelphia Art Museum*

<https://www.phillyvoice.com/free-professional-headshots-philadelphia-museum-art/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 4. i slika 5. *Philadelphia Art Museum*

<https://www.expedia.com/Philadelphia-Museum-Of-Art-Philadelphia.d502288.Vacation-Attraction>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 6. *Museum of Sacred Art*, Radhadesh

<http://mosaitaly.com/author/audarye/page/2/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 7. Izložbeni prostor Riznice zagrebačke katedrale s njezinom kustosicom, časnom Linom Plukavec

<https://www.vecernji.hr/vijesti/uskoro-dostupni-javnosti-od-zagonetnog-bjelokosnog-brevijara-do-najstarije-zastave-1293006>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 8. Izložbeni prostor Židovskog muzeja u Zagrebu

<https://www.telegram.hr/kultura/u-zagrebu-je-konacno-otvoren-zidovski-muzej-bili-smotamo/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 9. Radhadesh

<https://www.radhadesh.com/en/history-castle/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 10. A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada

<https://www.founderacharya.com/srila-prabhupada/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 11. *Radha Worshiping Krishna*, Muralidhara Dasa (1980.): predstavlja kopiju spomenute slike *Anjali*

http://files.krishna.com/cgi-bin/ImageFolio42/imageFolio.cgi?action=view&link=Krishna_Conscious_Paintings&image=TA0012.jpg&img=0&tt=&search=Radharani&cat=Krisna_Conscious_Paintings&bool=and

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 12. Bharadaj pokazuje sliku A.C. Bhaktivedanta Swamiju Prabhupadi u New Yorku, 1973. godine

<https://www.pinterest.com/pin/424393964857007552>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 13. Kim i Chris Murray pokazuju A.C. Bhaktivedanta Swamiju Prabhupadi slike za „*Illuminations From the Bhagavad-Gita*“ u sobi za primanje u Potomac hramu, 4. srpnja 1976.

<http://www.iskcontimes.com/everything-srila-prabhupada-did-was-an-example-for-us/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 14. *Vishvarupa Krishna reveals His dazzling universal form*, P. Gowrajah; Slika 15. *King Rama with Hanuman, His monkey warrior*, P. Gowrajah; Slika 16. *Dashavatara, the ten divine forms of Vishnu*, P. Gowrajah

<http://formsofdevotion.org/artist/p-gowraiah/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 17. Radhadesh, glavni dio kompleksa; Slika 18. Radhadesh

<http://forum.waisznawa.pl/viewtopic.php?t=2853&start=30>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 19. Villa Vrindavan, prikaz kompleksa

<http://eurorgb.com/2478-2>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

Slika 20. Izložbeni prostor MOSA-e u Villi Vrindavan 1; Slika 21. Izložbeni prostor MOSA-e u Villi Vrindavan 2

<http://mosaitaly.com/museum-of-sacred-art-to-open-in-villa-vrindavana-italy/>

(zadnji pristup 11.02.2019.)

12. SAŽETAK

U ovom radu osvrnuli smo se na sakralne predmete smještene u vjerskim institucijama te smo u kratkim crtama naveli i karakteristike onih smještenih u sekularni prostor. Prilikom analiziranja ta dva fenomena uočili smo kako muzeji i vjerske institucije imaju mnogo zajedničkih karakteristika, no i među njima postoji mnogo razlika u pristupu i predstavljanju baštine.

Tijekom povijesti, različite su religijske zajednice čuvale i pohranjivale baštinske predmete u svoje institucije, a s vremenom su se ti predmeti oblikovali u zbirku koja danas čini stalni postav muzeja koji su te zajednice osnovale. Kao što sekularni muzeji sabiru, čuvaju i prezentiraju svoje predmete, tako i religijske zajednice, putem svojih muzeja, vrše jednake funkcije. U radu smo naveli primjere takvih religijskih institucija na području Hrvatske, kao što su Riznica zagrebačke katedrale, Židovski muzej i Muzej srpske pravoslavne crkve u Zagrebu te Muzej posvećene umjetnosti (*Museum of Sacred Art*) u Belgiji.

Prilikom analize četiriju nabrojanih muzeja, uvidjeli smo kako se i oni međusobno razlikuju. Dok *Museum of Sacred Art* posvećuje pažnju živućej umjetnosti, preostale religijske zajednice rad svojih muzeja, uglavnom, temelje na kulturno-povijesnoj ostavštini i liturgijskim predmetima. Taj nam podatak dokazuje da muzeji religijskih institucija nisu identični, niti nužno imaju jednaku koncepciju svoga rada, nego se i među njima mogu pronaći različiti pristupi.

Ključne riječi: muzeji religijskih zajednica, muzeji, religija, vjerske institucije, muzealizacija, sakralni predmeti

13. SUMMARY

In this thesis we reviewed the sacral objects, situated in religious institutions, and shortly described characteristics of those that are situated in a secular space. During the analysis of these two phenomena, we noticed that museums and religious institutions have a lot of mutual characteristics, as well as a lot of differences in both approach and presentation of the heritage.

During the history, various religious communities have been conserving and preserving heritage objects in their institutions, and, after some time, they have been formed in collection which is today a part of permanent exhibitions of the museum they have established. Just as secular museums collect, conserve and present their objects, religious communities also have the same objectives regarding their museums. In this thesis, we presented these kinds of museums, situated in Croatia, such as Zagreb Cathedral's Reservoir, Jewish Museum, and Orthodox Museum in Zagreb, and also *Museum of sacred Art*, which is located in Belgium.

During the analysis of these four museums, we noticed that they differ from one another. Whereas Museum of sacred Art rather focuses on the living art, other religious institutions are more based on historical and cultural inheritance as well as liturgical objects. This fact is a proof that museums of religious institutions are not identical, and they do not have the same conception of their work, on the contrary, there are different approaches among them.

Key words: museums of religious communities, museums, religion, religious communities, musealization, sacral objects